ئا لێرەشدا سەرلەنوێ بەرەی چەپی کورد پەستی و بێدەسەڵاتیی میللەتی کوردی لێ دیار دەداتەوە بەوەدا کە ئەگەر ئیستیعمار مافی میللەتێکی غەیری کوردی سەلماند چەپڕۆیەکەی کورد دەڵێ خەباتی گەلان ئیستیعماری ناچار کرد مافەکە بسەلمێنێت بەڵام ئەگەر ئیستیعمار بەڕاست یا بە درۆ باسێکی مافی کوردی کرد خێرابەخێرا بەرەی چەپی کورد بە دمیدا دێنەوە و تەئویلێکی خراپی لێ دەدەنەوە هەر دەڵێی کورد سنووری حەیا و ئەدەب دەبەزێنێ ئەگەر وەک میللەتێکی تر باسیی کرا. بگەڕێوە بۆ مێژووی ٣٠ ساڵەی ڕابردوو دەبینی ئەم شکاندنەوەی ڕەگەزی کورد لەلایەن بەرەی چەپی کوردەوە دیمەنێکی هەمیشەیی و بە بەرینایی کوردستانە.

لە نامیلکە زۆر تاوانبارەکەی «کورد ئوممەت نییە» تا نەشیدی «ئێمە گورگین نەتەوەی گورگین»... تا «مەعاریفی قلیاسان»... تا هەڵکەندنەوەی قەبری عەلی کوردی... تا «بڵێ کوردم هەتا سەرت ببڕم»... تا دەگاتە شکاندنەوەی شێخ لەتیفی شێخ مەحمود لە کاتی سەردانی وەفدێکی عیراق لە «خرۆشچیف» لەلایەن شیووعییێکی کوردەوە لەوەدا کە شێخ لەتیف باسی میللەتی کوردی هێنابوە ناو قسانەوە... تا دەگاتە خۆشامەدی کردن لە فڕۆکەی مێگی رووسی لەلایەن «چەپی» یەکانەوە کە دەهات لە سەردەمی عەبدولکەریم قاسمدا بۆمباردمانی کوردستانی دەکرد... تا بەرهەڵستی کردنی بێوچانی کۆمیونیستەکانی کورد لە پێک هێنانی دامەزراوە دیمۆکراتە کوردستانیەکان هەر لەسەرەتای بەرپابوونی شۆڕشی چواردەی تەمووزەوە... تا چەندین تێکهەڵقژانی چەپەکان لەگەڵ ئەوانەی بە خۆیان دەگوت قەومی لەسەر داوا کردنی مافەکانی سەربە قەومایەتی کورد...

ئەمانە و هەرچی وەک ئەمان هەیە لە هەڵوەستی «چەپ» ی کورد لە ناوەوە و دەرەوەی عیراق هەمووی زادەی دایک و باوکێکی ئیعتیبارین:

١- خۆ بەکەم زانین لە ئاکامی تێشکانی چەندین هەزار ساڵەی میللەتی کورد.

٢- خۆ دانەپاڵ بزووتنەوەیێک کە یەکەم هۆی شانازی لە کوردایەتیدا نابینێت بەڵکوو لە «اممیة» دا دەبینێت، با ئەو بزووتنەوەیەش هەر ببڕای ببڕای دانی بە کوردایەتیدا نەهێنابێت.

بەڕاستی دەشێ ئەم دان پێدانەهێنانەش هۆیەکی بنجی بێت لە کزبوونەوەی هەستی شانازی کردن بە نژادی کورد لای کۆمیونیستی کورد، بەوەدا کە ئەو لە پێشەوە خۆی بە «اممیة» وە لکاند و کردی بە کێشانە و پێوانەی چاکە و خراپەی شتان، «اممیة» یش مەرحەبای لە کوردایەتی نەکرد یەکسەر کوردایەتیەکە لەبەرچاوی کۆمیونیستەکە دەپووچێتەوە و لە سەبەبە هەرە گەورەکەی شانازی پێوەکردن بەتاڵ دەبێ. هەر ئەم ڕاستییەیە وا دەکات کۆمیونیستی کورد شانازی بە بزووتنەوەی پرۆلیتاریای هەموو جیهانی دەرەوەی کوردستان بکات وەک ئەوەی کە بەرهەمی بزووتنەوەکە ڕاستەوخۆ بڕژێنە عەنباری ماڵی خۆی، وەیا باوک و برای خۆی ڕابەری بزووتنەوەکە بن.

تاریکترین ڕووپەڕەی ئەم هەستە پەستەی «کورد بەکەم زانین» ی مێژووکرد کە بەم دواییە لە بەرەی چەپی کوردی بەدیار دابێت ئەوە بوو کە لە ژمارە «٤٢» ی تشرین دووەمی ساڵی ١٩٧٦ ی گۆڤاری «ڕۆژی کوردستان» لە ژێر عینوانی «سەرکۆتەڵەکەی ماوە پێمانی بهارن» بەناوی «دنیادیدە» وە بڵاو کرایەوە. کەم وەها ڕێک دەکەوێت دەست و قەڵەمی مرۆڤ تا ئەو ڕادەیە بە ئازایی و بێپەروا و بە ورشەی لە

خۆبایی بوونەوە ئابڕووی خەڵق بتکێنێت.

بابایێکی وەک من هەرچەند لە گۆشەی لاتەریکی خۆمەوە تێکەڵ بە چەند و چۆنی سیاسەتی ناوەوە و دەرەوەش نەبم ئەوەندەم پێوەندی بە دنیاوە هەر دەمێنێت کە فەرقی دەمی تیغ لەگەڵ نەرمایی چەپکە گوڵ بکەم، وا بزانم هیچ کوردێکی خاوەن دڵ و دەروونیش نییە وەک من هەستی ئەو دەمەتیغەی نەکردبێت: دەکماڵی بێدەسەڵاتی و ئیفلاسی مەعنەوی بڕمێت چ گاڵتەیێک بە کەرامەتی مرۆڤ دەکەن.

تۆ سەیری، لە نێوان چەند هەزار ملیۆن ئادەمیزادی دوور و نێزیک و بێتەرەف و دوشمندا هەر نووسەری کورد ڕێ بە خۆی بدات چەنگاڵ لە شڕە سەرپۆشی سەر حەیا و شەرم و ڕوەتی بەشێکی میللەتەکەی خۆی، ئەو بەشە چی دەبێ بابێ، گیر بکات و زڕاوزڕ دای بدڕێت. تاکە یەک نووسەری عەرەبی عیراق شتێکی وەها بێحورمەتی لەو قوتابیانە نەگرت، نەخێر هەر هیچی بێحورمەتی پێ نەگوتن.

نەک هەر ئەوەندە و بەس؛ ئەوەی خەڵق دەیبێتەوە لە ڕەفتاری حکومەتی عیراق بەرانبەر قوتابی کورد شتێکی زۆر جودایە لە بێحورمەتی بەوەدا کە هەمیشە خەریکە بیانگێڕێتەوە بۆ خاک و مەفتەنی خۆیان. خاوەنی ئەو نووسینە بێحورمەتە زۆر چاک دەزانێت قوتابیی کورد وەک پوورەهەنگی هەنگوین لێ گیراو کە هەنگەکانی پەرت و بڵاو و بێدەرەتان بێرە و بەوێدا پەلەفرە دەکەن، ئەوانیش لەسەر شێواوییەکی بێ سەروبندا پەلەکوتکەی خۆگرتنەوەیانە، خۆشیان پێ ناگیرێتەوە... با من قسەی خۆم ڕابگرم تاکوو بەشێکی دەقی ئەو گوتارە لێرەدا تۆمار بکەم، ئەو بەشەی قسە هەرە نازدارەکانی تێدایە.

گوتارەکە نەختێک بە زۆرزانی قسەی پەندامێزی تێکەڵ بە زەهرە کوشندەکەی کردوە بۆ ئەوەی، کوردی گوتەنی، لە ڕوو دانەمێنێت بەڵام چ عوزران دروست ناکات و هەر دەمێنێتەوە وەک نموونەی شەرم هێنەوە و بەخۆدا شکێنەوەی مرۆڤی خاوەن دڵ و دەروون. فەرموو بخوێنەوە:

"...... ئێمە داخ بۆ ئەم جۆرە مرۆڤانە ناخۆین، چونکە ئامادەن شوێنی هەموو «عیو» یێکی دوژمن بکەون بەڵام داخی ئەو لاوە خوێندەوارانە دەخۆین کە لە بەینی بەرلینی ڕۆژاوا و فرانکفۆرتدا سەریان لێ شێواوە... دەترسێین وەکوو سەگەکەی بەینی «تەپەلو» و «لەیلان» یان لێ بێت. لەم قسەیەدا هیچ نیازی ڕووشکێنی کەس نین. بەڵام لە کوردەواریدا گەلێ قسەی نەستەقی وا هەن کە لە هەر یەکە سەد عەقلی لێ وەردەگرین:

تەپەلو و لەیلان دوو دێن نزیکی شاری کەرکوک. سەگێک دەبێت بۆ دەنگی دەهۆڵ و زورنا زۆر گوێ سووک دەبێت. دەزانێت دەهۆڵ و زوڕنا مانای شاییە، شاییش خواردمەنی چەوری تێدایە. لەهەر یەکە لەم دێیانە، دەنگی دەهۆڵ دەبیسێت خۆی بۆ بەر ئەدات...

دوو چاوەشی قۆشمە و بلیمەت هەر یەکە لە ماڵێکی ئەم دوو دێ یە خۆیان دەشارنەوە، کە سەگەکە لە تەپەلو دەبێت چاوەشی لەیلان زرمە لە دەهۆڵ هەڵئەستێنێت سەگەکە وا دەزانێت شایی لە لەیلانە و تاو ئەدات بۆ ئەوێ، کە ئەگاتە لەیلان ئەم بێ دەنگ دەبێت و چاوەشی تەپەلو لە دەهۆڵ ئەدات، سەگەکە بەتاو دەگەڕێتەوە بۆ تەپەلو. سەگەکە ئەوەندە دەبەن و دەهێنن دەیپڕوکێنن..."

ئەم قسە بێحورمەتانە کەوا هیچ دوودڵی و زمان گرتن و لێ کەم کردنەوەی تێدا ڕەچاو نەکراوە تا ئەو

ڕادەیەی دەتوانم بڵێم بە دڵخۆشی و هەستی حەسانەوەشەوە دەربڕاون لەلایەن چ دوشمنێکەوە لە کورد نەگیراون، تەنانەت دەسەلاتدارەکانی بەرلین و فرانکفۆرتیش شتی وەها سووکیان بەو قوتابیە کوردانە نەگوتوە کە سەر بەو وڵاتەن بەلای خاوەنی گوتارەکەوە بەهەشتی سەر زەمینە. بێگومان چ کوردێکیش بە دڵیدا نایەت ئەو تەرزە سووکایەتییە بداتە پاڵ قوتابیی میللەتێکی دیکە، خۆ خاوەن گوتار لەبەر پاکانەی خۆی لە توهمەی ڕەگەزپەرستی هەر نزیکی شتی وەها «بڤە» نابێتەوە.

ئێمە کە هەر خەریک ببین گوێ بگرینە دەهۆڵی تەپەلو و لەیلان با ئەوەندەش بە بیری خاوەن گوتار و سەرپەرشتیکەرانی ڕۆژی کوردستان بهێنمەوە کە نوقسانیەکی زۆر گەورە لەو وێنە ناحەزەدا هەیە: کە قوتابیی کوردی ئەوروپا بوون بە سەگی نێوان تەپەلو و لەیلان بۆچی ئەوەش نەگوترێ کە وا لە وڵاتە سۆشیالیستەکانیش دەهۆڵ و زوڕنایەک لە کۆنەوە بۆ قوتابیی کورد دەکوترێ، بەو پێیە ئەوەی بۆ کوردەکە نراوەتەوە شتێکە وەک «سێ ڕسکانە»، لێشم بسەلمێنن کە دەڵێم «لەم قسەیەدا هیچ بە نیازی ڕووشکێنی کەس نیم».

وا دەزانم قوتابیەکانمان بدرێنە دەست دوشمنەکانیان دوو قازانجی مناسب دەستگیر دەبێت: یەکەمیان ئەوەیە قوتابیەکان بە دەست دوشمنەوە پتر دەحەسێنەوە لەوەی دەست و زمانی مرۆڤی وەک خاوەن گوتارەکە پێیان دەکات. دوەمیان ئەوەیە هەر نەبێ کەف و کوڵی دڵە ڕق هەڵگرتوەکەی کوردێک دژی ئەو لێ قەوماوانە بۆ بەرچاوی دۆست و دوشمن سەر ناکات، بایی بادانەوەی سبەی ڕۆژیش مەیدانی سیاسەت گۆڕی بۆ خاوەن گوتار بەهەموارتری و بێ کۆسپتر دەمێنێتەوە وەک دەشزانین زۆر جاران مەیدان گۆڕیمان لێ دیتوە تەنانەت بەشێک لەوانەی، ناوناوە، پەنای بردوونەتە بەرێ لەو ناپاکانە بوون شوێن هەموو «عیو» ێک دەکەون، لەعنەتیان لێ بێت.

خوێنەر دەبینێ، هەڵسووڕ و داسووڕمان بە دەوری «فکر» دوە چەند بەئاسانی ڕووبەڕووی هەڵوەست و ڕووداو و واقیعمان دەکات، هەر دەڵێی بزووتنەوەی نوقتەیە خەت دروست دەکات و خەتەکەش وێنەی ئالقەو سێسوچ و چوارگۆشە و شکڵەکانی تری ئەندازە دەکێشێت و بە دوا ئەویشدا «بارست» پەیدا دەکات، ئەوەی ڕاستیش بێ موناقەشەی فکر کە هەر لە جغزی فکری ڕووتدا بمێنێتەوە سوودێکی چەندانی نابێت: ئێمە دەبێ فکر بەناو هەڵکەوت و ڕووداو و هەڵوەستدا بگێڕین بۆ ئەوەی یەکتر یەکالا بکەنەوە ئیتر یا فکرەکە ڕاست دەردەچێت و چەوتی شتە مادییەکان دەردەخات، یا بە پێچەوانەوە شتە مادییە ڕەق و زەقەکان پووچەڵی فکرەکە بە ئیسپات دەگەیەنن، دیاریشە مەبەست لە «چەوتی» شتی مادی نەبوونی شتەکە نییە چونکە شتی چەوت وجوودی هەیە بەلام دشێ بگوترێ دروست نییە، ڕاستگۆ نییە، بەرژەوەندی تێدا نییە، مرۆڤانە نییە، لەگەڵ زوربەی گەلدا نییە، پاک نییە... هتاد. هەرچی «فکر» ەکەیە لەوانەیە سەرەڕای ئەو هەموو عەیبانەی لە ماددەدا هەبوو عەیبێکی تری زێدە گەورەشی تێدا بێ ئەویش دەرنەچوونی ڕاگەیاندنەکان و بەڵێنەکان و ئومێدەکانیەتی.

فکر کە بنگەکان و پێشەکیەکانی مەوهوم وەیا درۆزن بوون دەبێتەوە برای نامەوجوود... بەهەمەحاڵ دابڕینی فکر لە واقیع کەڵک لە فکرەکە دەبڕێ و وای لێ دەکات بچێتە ڕیزی دامە و شەترەنج کە زانین و نەزانینی لە سنووری خۆیدا دەمێنێتەوە و هیچ شتان بە ئیسپات ناگەیەنێت و هیچ تاریکییان ڕوون

ناکاتەوە و هیچ درۆیان لە کەس سپی ناکاتەوە... هەر هیچ ناکات. بێگومان ئەم نیازەی ئەزموونی واقیع و هەبوونی ماددییە وام لێ دەکات بەدوا ساغ کردنەوەی ئاکامەکانی ئەو بۆچوونەی بەیەکدی گرتنی دیوانی نالی و حاجی بکەوم تا بزانین ئایا ڕاستە لە معادلەی «سروشت + مرۆڤ» دا مرۆڤ لایەنە کارتێکراوەکەیە و سروشتیش کاریگەرە؟ ئایا دەوروبەر و مادده ئاغایە مرۆڤەکەش نۆکەر؟

دەزانم هەندێ ئەدیب کە حەز لە «تحلیلی ماددی» دەکەن لەوانەن پەسندی ئەو بەیەکدی گرتنەی دیوانی نالی و حاجی قادرە بکەن بەو جۆرەی کە کردم، چونکە لە ڕواڵەتدا بەیەکدی گرتنەکە ئەوە دەسەپێنێ کە «مادده» زاڵە بەسەر «فکر» دا ئەدی ئەوە نییە تێکەڵ بوونێکی سەرەتای عومر لەگەڵ گژوگیادا شاعیرێکی وەک «نالی» کرد بە پسپۆڕی نەبات؟ مانەوەی حاجی لە نێوان عەشرەت و کۆچەر و بەهارە هەواردا کردی بە ساحیر لە کێشانی وێنەی ئەو ژیانە؟ لە زاهیردا ئەمانە بەڵگەی تازەن دەچنە ڕیزی زنجیرەی هەزار ئاڵقەی بەڵگەکانی دیکەی «نظري وتجريبي» یەوە کە بەڵگەخانەی فەلسەفەی ماددی دەوڵەمەند کردوە.

خوێنەر ئەگەر زیهنی خۆی لە قسەکانم نەخلیسکێنێ دەزانێ من نامەوێ مادده ڕووت بکەمەوە لەو بایەخەی کە هەیەتی و لەو دەورەی لە عەمەلیەتی بوون و ژیان و گۆڕاندا دەیبینێت. ئەوەی من مەبەستمە بەیەکدی گرتنی دەوری مرۆڤە لەگەڵ دەوری مادده لەو عەمەلیاتەدا بۆ ئەوەی چەند و چۆنی هەردووکیان لە قاڵبی ڕاستەقینەی خۆیدا دابنێین. دەمەوێ بزانین لە تەفاعولی مرۆڤ لەگەڵ سروشت کە بنەمای هەموو ژیان و بەرەوپێش چونێکە ئایا کاریگەری یەکەم مرۆڤەکەیە یا ماددەکە؟ ئایا مرۆڤ کە دێت و دەچێت و ڕاو دەکات و دەچێنێت و نەوت دەردەهێنێت و فڕۆکە بەرەو بڵندایی دەبات و بۆ بنی دەریا قووڵ دەبێتەوە و فابریقان دادەنێت و هەنگوین لە هەنگ دەستێنێت و هێزی ئاو و با و کارەبا و ئاتۆم بەکار دەهێنێت و مرۆڤی دیکە دەکوژێت و دەیگرێت و دەیفرۆشێت (و دەشی لاوێنێتەوە) و ملیۆنەها شتی چاک و خراپ و نە چاک و نە خراپ دەکات خۆی کارتێکەر و کاریگەر و ئیرادەتمەندە یاخود بووکە شووشەیەکی کۆک کراوە بەدەست ئەو شتانە و ئەوان کارتێکەر و کاریگەرن مرۆڤیش کارتێکراو و بێ ئیرادە؟ ئێمە ئەگەر لەو پرسیارەدا مەسەلەکە بە لای مرۆڤدا بشکێنینەوە زەرەر لە کەس و لە چ لایەنێک نادەین چونکە «مادده» - بە هەموو جۆرەکانیەوە - هیچ داخوازییێک و مافێکی کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسی نییە بە کز کردنەوەی دەوری لەم جیهانەدا ئەو مافانەی کەم ببنەوە، بەڵام کە هاتین و لە بایەخی ڕاستەقینەی دەوری مرۆڤمان کەم کردەوە بە خۆی و هەموو داخوازیەکان و مافەکان و ئارەزوەکانیەوە دادەشکێت و لە کیسی دەچێت و لێی کەم دەبێتەوە چونکە لە کاتی دیارکردنی پشکی مرۆڤ لەو خێر و خۆشیەی کە کۆمەڵایەتی پێکی دەهێنێت، ئەو لایەنە دەسەڵاتدارەی کە دابەش کردنەکەی بەدەستەوەیە بایی کزبوونەوەی دەوری مرۆڤ لە عەمەلیەتی بەرهەم هێنان و بەرەوپێش چووندا لە پشکەکەی دادەڵەنگێنێت و بۆ خۆی و بۆ ئەو مەبەستانەی خۆی حەزیان لێ دەکات گلیان دەداتەوە، لەگەڵ ئەم فێڵە ماددییەدا ڕێی ڕازی نەبوونیش لە مرۆڤەکە دەبڕێتەوە کە ئەمەیش هەر جۆرێکە لە داڵەنگاندنی پایەی مرۆڤ لە مەیدانی ئازادیی بیروباوەڕدا. لەبەر ئەمە و لەبەر گەلێ هۆی تر کە هەمووی ڕاستەوخۆ لە چاوەدێری کردنی سوودی مرۆڤەوە هەڵدەستنەوە دەبێ ئاگادار بین هەرگیز کێشانە و پێوانەمان بەرەو

مادده و پشت له مرۆڤ نەبێت. له سەردەمەکانی کۆندا بەڕاشکاوی ماددەی مردوو له شێوەی بوتدا لەلایەن مرۆڤەوە دەپەرسترا، با ئێمە شتێکی وەها نەکەین له ڕێی فەلسەفەوە سەرلەنوێ مرۆڤ بکەینەوە بە بوتپەرستێکی مۆدیلی سەدەی بیستەم...

له زەمینەی بەیەکدی گرتنی دەوری مرۆڤ و مادده لەسەر ئەم ئەرزەدا، تا ئەوەندەی بگوترێ مرۆڤ، یاخود فکر، ناتوانێ له بۆشاییدا هیچ بەرهەمێکی هەبێت، نه ماددی نه عەقلی، چ جۆره بەرهەڵستێکم بەدڵدا نایەت، دەشتوانم لەو گوتەیه زیاد کەم و بڵێیم بێ مادده هۆش و مرۆڤیش هیچیان پەیدا نابن تاکوو باس له بەرهەم و دەوریان بکەین، بەلام لەگەڵ ئەمەشدا دەبێ بزانین که گوتەی وەها بەدیهی هەموو فەلسەفەکان لەسەری ڕێک کەوتوون، هەندێ خەیاڵبازی ئایدیالیست نەبێ که بەرەو ئەودیوی مادده بۆ «مطلق – ڕەها» تێ هەڵدەکشن و جیهانێکی وەهمی له «وێنەی زیهنی» دروست دەکەن و به دەوری ئەو وێنەیەدا دەمەتەقەی مەنتیقی نەزەری هەڵدەستێن و چەکبەردەی ئەو دونیا مەوهوومە بۆ ناو جیهانی خۆمان دەهێننەوە. لەو تەرزە ئایدیالیستە نەبێ زوربەی خاوەن فکران هەر له ماددیەتی مولحیدەوە تا دەگاتە جەرگەی ئایین دەڵێن تا «زانراو» نەبێ «زانین» نابێ. مەلاکانی ئیسلام بەر له هەزار ساڵ زیاتر گوتویانە «حقايق الاشياء ثابتة والعلم بها متحقق». تەنها جوداوازیەک هەبێ له نێوان ئایینپەرست و مرۆڤی مولحید لەم مەیدانەدا ئەوەیه که پیاوە ئایینیەکان باوەڕیان بەوە هەیه که ئەگەر خوا بیەوێ دەتوانێ هەرچی زانستی جیهان هەیە، هی لێره بەپێشەوە و هی لێره بەدواوە که وا جارێ پەیداش نەبوە، بخاتە مێشکی نەخوێندەوارێکەوە. ئەم قسەشیان شتێکی چاوەڕوان کراوە له باوەڕهێنان به خوا چونکه که خوا هەبێ دەبێ هەموو شتێک بزانێ با جارێ شتەکەش پەیدا نەبووبێ لەو ڕووەوە که پێویستە زانینی خوا نوقسانی تێدا نەبێت دەنا بەشی خوایەتی ناکات: چەند سەیره خوا عیلمی دواڕۆژی نەبێت ئێتر ئەویش وەکوو من و تۆ له نکاو بەسەر شتاندا بکەوێت. پیاوی ماددی تا ڕادەیێک عیلمی پێشەکی له داهێنەر (مخترع) دەسەلمێنێ و دان بەوەدا دەهێنێ که دەبێ داهێنەر پتر له خەڵکی تر بزانێ فلانه مەکینە و فیسار دیاردە چ دەکەن و چییان بەسەر دێت، دیاره که هات و باوەڕی به خوا پەیدا کرد دەبێ بایی دەسەڵاتە بێسنوورەکەی خوا عیلمی بێسنووریشی لێ بسەلمێنێ.

من لەم قسەیەمدا مەبەسم نییە له جیاتی پیاوی ئایینی بەڵگەی هۆشەکی (عقلی) بۆ عیلمی خوا پێدا بکەم. داواش له مولحید ناکەم ئیمان به بوونی خوا بهێنێت که دەزانم نه زاناکانی ئایین پەکیان لەسەر بەڵگەهێنانەوەی من کەوتوە نه مولحیدیش ئەوەندە خۆشجڵەوە به دوو قسەی وەها بەپەلە قەناعەتی خۆی بگۆڕێت. مەبەسی من ئەوەیه بڵێم، له دەرەوەی جغزی خوایەتیدا، پیاوی ئایینیش هێنده ماددییەتەی لایه که بڵێ بێ «معلوم» چاوەڕوان ناکرێ «علم» هەبێت.

له ئاست ئەم بەدیهیەدا تێبینیەکم هەیە نابێ چاوی لێ بپۆشم: دەزانم گوتەی «بێ بوونی ‹زانراو› مومکین نییه ‹زانین› هەبێ» ئەلف بێتکەی قسەی مەنتیقییە و هێنده سادە و سافیلکه و تەنکه کەسی پێ سوودمەند نابێت. لێرەش بەدواوە دەبینی من له بەیەکدی گرتنی دەوری هۆش لەگەڵ دەوری مادده لایەنی هەبوونی مادده و پەک کەوتنی هۆش لەسەر ئەو هەبوونەم له حیسابان سڕیوەتەوە و هەرگیز لێکدانەوەکەم لەسەر ئەوە هەڵ ناستێنم بڵێم ئەگەر مادده نەبا هۆش نەدەبوو یاخود نەی دەتوانی بیر له

هیچ شتێک بکاتەوە چونکە هۆشیش هەیە و ماددەش هەیە و لەو هەبوونەدا پێکەڵپێکن... بەڵێ ئەمە شتێکی زۆر ڕوونە و نابێ لە موعادەلاندا «هەبوون» بکرێ بە دیاری بۆ لایەنێک و لەوی تر بسێندرێتەوە. بەڵام ئەوەی سەرنجم ڕادەکێشێت لەو نرخاندنەی کە بە عادەت بیری ماددی لە ڕووداوی مێژوویی بەکاری دەهێنێت شتێکە وەک ئەو بەدیهیەی «ئەگەر نەبوویا...» یەیە کە تازە پووچاندمانەوە: زۆر جاران مێژوونووسی «بە اصطلاح ماددی» دەوری تاک لە ڕووداوی مێژوویی دەپووچێنێتەوە بەوەدا کە دەڵێ ئەگەر گەل نەبا تاکەکە هیچی پێ نەدەکرا هەرگیزیش خۆی لەوە ناگەیەنێ ئایا گەلە بەستەزمانە زۆر لێ کراوەکە چ دەسەڵات و ئیرادەیێکی هەبوو لەو ڕووداوەدا؟ ئایا بە خواهشتی خۆی دەبوو بە عەسکەر و تاوی دەدایە بێتاوانان و لە شەڕدا دەیکوشتن وەیا بەزەبری قەمچی مزە و هەستە و پیتاکی لە بێدەسەڵاتان دەستاند بۆ زۆردارەکەی کە سەربازیی بۆ دەکرد؟ ئەم تێبینییە زۆر جاران یەخەمان دەگرێتەوە، با جارێ بچینەوە سەر ڕچەی لێکدانەوەکەمان، لە بەیەکدی گرتنی دەوری هۆش و سروشت...

بەخەیاڵ یەکێک لە تاریکستانی ئەودیوی کاکێشان خەلق بکە، هەڵبەت ناتوانێ شیعر هەڵبەستێ و گۆرانی بڵێ و بیر لە تەڵاق کەوتن بکاتەوە، بەڵام حیکایەتی پێوەندی هۆش بە ماددەوە و زاڵیەتی یەکێکیان بەسەر ئەوی دیکەدا بەو دوو سێ ڕستەیە تەواو نابێ و ڕاستی مەسەلەکە لەوەندەدا دەرناکەوێ. هەر وەک لە بەتاڵاییدا هۆش [واتە مرۆڤ] کار ناکات، بەبێ هۆشیش هەرچی سروشت هەیە بە ئەزەل و ئەبەدیەوە و بە دەستوورات و هێزە نهێنیەکانیەوە ناتوانن یەک خاڵ بنووسن... یەک وشە بڵێن... یەک هەڵپەڕکێ ڕێک بخەن. هەموو ئەو شتانەی پەکیان لەسەر هۆش کەوتوە و بێ بوونی ئەو پەیدا نابن سروشت لە هەموویاندا بێدەسەڵاتە نەک هەر بەو مانایەی کە ناتوانێ بیانکات، بگرە لە شێوەی «هێزەکی، وجوود بالقوە، potential»‹١› یشدا وێنەی مەوهوومی ئەو شتانە لە سروشت پەیدا نابێ. بێ مرۆڤ، ئەوەی چالاکی «طبیعی» ماددەی مردوو و زیندووی ڕوەک و ئاژەڵ هەیە لە سروشتدا پەیدا دەبێ: گیا دەڕوێت، بوومەلەرزە جیهان دەهەژێنێت، باران دەبارێت، شێر مامز ڕاو دەکات، مانگ و ڕۆژ دەگیرێن، ساڵ تێوەردەسووڕێتەوە... بەڵام کە مرۆڤ نەبێ هەرچی دەریا و کێوە بەرزەکان و بیابانەکان و فرتەنەکان و ڕۆژ و مانگ و ئەستێرەکان هەیە ناتوانێ یەک تەقەڵ لە پینەی پێڵاوێک بدات... پێڵاو نابێ تاکوو پینە بکرێ... پینە نابێ تەقەڵی لێ بدرێ... فکری تەقەڵیش لە فەرهەنگی سروشتدا وجوودی نابێ.

لەم ڕووبەڕووبوونەی ماددە و هۆش، لەبەر تیشکی بوونی لایەکیان و نەبوونی ئەوی دیکەدا، دیتمان هەر یەکەیان لە مەیدانی خۆیدا «فەرمانڕەوا» یە، بەڵام دەبێ ئەوە بزانین کەوا پەک کەوتنی هۆش لە سەر هەبوونی «ماددە» بە خواهشتی ماددەکە نییە: ماددە ئاگای لە هۆش و لە خۆیشی نییە تا بیەوێ پەکی بخات، هەر لە بنەڕەتدا چ خواهشتی نییە. ماددە بێئیرادە و بێئاگایە ئەگەر هێزێکی خاوەن ئیرادەی دەرەوەی ماددە بەگژ مرۆڤ وەیا غەیری مرۆڤیدا نەهێنێ لە خۆوە بە پێی ئارەزۆ و خواهشت ورتەی لەبەرەوە نایێ بە ڕەزامەندی و بە پێ ناخۆش بوون ... بە هێشتن و بە نەهێشتن... بە کردن و بە ڕێگە لێ برینەوە. ئەوەی بە پێی دەستوورە ئەزەلیەکانی ماددە ڕوو دەدەن لە خۆوە بێ تەدبیر و بێ خوازی ماددە ڕوو دەدەن. کە هۆی ڕوودانیشیان پەیدا بوو دەبێ هەر ڕوو بدەن، بەڵام مرۆڤ لەتەک سروشتدا و لەتەک ئەوەی بۆ خۆشی دەیکات وەها ناچار و بێدەسەڵات نییە: مرۆڤ دەتوانێ بکات دەشتوانێ نەکات.

هۆشی مرۆڤ بەرهەمێکی میکانیکی و ماددی ڕووت نییە وەک سەعاتی کۆک کراو بە شێوەیێکی ئالی مرۆڤەکە بخولێنێتەوە و بیوەستێنێت... ئاگر هەر گەرمە... ڕووناکایی لە چرکەیێکدا سێ سەد هەزار کیلۆمەتر ماوە دەبڕێت... کێشی زەوی شەش هێندەی هی مانگە... دوو زەڕڕە هایدرۆجین و یەک زەڕڕە ئۆکسیجین ئاو پێک دەهێنن... ئاسن لە خەڵووز قورسترە... ساڵ ٣٦٥ ڕۆژ و چەند سەعاتێکە... تیشک لە حەوت ڕەنگ پێک هاتوە... هەرچی لە سروشتدا هەیە بە پێی دەستووری قەرارداده کار دەکات و کە مەرجەکانیان هاتە جێ بە پێی بڕیاری دەستوورەکانیان دەکەونە گەڕ. مرۆڤ ئەو چشتە «مفروغ منه» وە نییە. مرۆڤ لەوانەیە برسی بێت و خواردنی خۆشیشی لەلا هەبێت و نەشی خوات: ڕەنگە بەڕۆژوو بێت، یاخود زگی بیەشێت، یاخود لێی یاساغ کرابێت، یاخود بۆ فرۆشتنی دانابێت، چاوەڕێی مێوان بێت، یاخود بیەوێ هەڵی بگرێت... یاخود ... یاخود تا دەیان یاخودی دیکە. کە برسیش بوو ئەگەر خواردنیشی نەبێ هەوڵ دەدا پەیدای بکات، وەیا دروستی بکات. ڕەنگە بگوترێ ئاژەڵیش لە برسییەتیدا خەریکی پەیدا کردنی خواردن دەبێت. قسەکەش ڕاستە چونکە هێزی زیندوەتی و هەستی برسییەتی پاڵی پێوە دەنێن بەرەو هەوڵی خواردن پەیدا کردن بەڵام نە لێی بەڕۆژوو دەبێت و نە دروستی دەکات و نە دەیفرۆشێت و نە بە دیار هاتنی مێوانەوە لێی کنارگیر دەبێت. ئاژەڵیش تا ڕادەیێکی زۆر «مفروغ منه» وە بەڵام نەک هێندەی ماددەی مردوو.

گەلێک جاران لە نووسینی نووسەری ماددی، کە بە پێی لێکدانەوە «ئاوێنە» یەکەی خۆی مرۆڤیش بە بەرهەمێکی عادەتی ماددە دادەنێت، دەوری مرۆڤ لە موعادەلە بەرفرەوانەکاندا هێندەی دەوری ماددە بە ئاسایی و ناچاری و ئالی حیساب دەکرێت. لە نووسینی بەرەیێکی زاناکانی سایکۆلۆجی بزووتنەوە و خواهشت و ویستن و نەویستنی مرۆڤ وەها بە «ردالفعل» ی هاندەران داندراوە فەرقێکی ناکات لەگەڵ بەگەڕهاتن و ڕۆیشتن و وەستانی عەرەبانە... ئەو زانایانە چ مەبەستیشیان نییە مافی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتیی مرۆڤ کەم بکەنەوە بەڵام لە گۆشە نیگای ئیلحادەکەیانەوە حەز دەکەن خاسیەتەکانی مرۆڤ ببەنەوە ڕیزی خاسیەتی ماددەی ڕەق و تەق تاکوو کەلەبەرێک نەدەن بە حیکمەت و ئیرادەیێکی غەیبی کە مرۆڤی خستبێتە بەر دەستوور و یاسای تایبەتییەوە: دەیانەوێ تارمایی «خوا» سایە نەخاتە سەر هیچ شتێک...

با بگەڕێینەوە بۆ باسەکەی خۆمان و نەختێکی دیکەش لە نزیکترەوە مرۆڤ و سروشت بە یەکدی بگرین لە ڕووی ئەو دەورەی لە «ڕووداو» دا دەیبینین.

ئەگەر ئەو کابرایەی کە بە خەیاڵ لەو دیو کاکێشان خەلقمان کرد بتوانێ زرە فکرێک بە دڵی خۆیدا بهێنێت وەیا گڕوگاڵێکی منداڵانە بکات، سروشت بێ مرۆڤ ئەوەندەشی پێ ناکرێ، بەولای بزووتن وەیا وەستانە ئالییەکەی کە زادەی دەستوورە نەگۆڕاوەکانیەتی هەرچی چالاکییکی سەر بە فکر و دوان و جوانکاری و خاسیەتەکانی دیکەی مرۆڤ هەیە، میکرۆسکۆپییش بێ، لە دسەڵاتیدا نییە.

نالی کە لە سروشتەوە وێنەی گوڵ و گیا و درەخت بۆ ناو هەڵبەستی خۆی دەهێنێت چ ئیزنی لە سروشت نەخواستبۆوە بۆ ئەم کارە، سروشتیش چ ئاگایێکی لە هیچ سەروبەرێکی خۆی و چالاکیەکەی نالی نەبوو تاکوو بێین بەشێکی کەم یاخود زۆری وێنەکانی ناو ئەو هەڵبەستانە بۆ ئەو حیساب بکەین.

گوڵ و گیا لەو دەمەدا کە مەڕ و ماڵات و کەر و ئێستر دەیخۆن چەند بێدەسەڵاتە، کە نالی دەیانخاتە شیعری خۆیەوە وەیا وێنەگر لەوحەیان لێ دروست دەکات وەیا پووشفرۆش دەیاندروێتەوە ئەوساش هەر هەمان بێدەسەڵات و بێچارەیە. ئا لێرەشدا یەک تێبینی گرنگ هەیە پشتگوێ ناخرێ، تێبینیەکەش ئەمەیە:

بیرکەرەوەی ماددی لە هەڵسەنگاندن و نرخاندنی دەوری ئەو کاریگەرانەی ڕووداو پێک دەهێنن بە خەیاڵیاندا نایەت لە عەمەلیەتی خواردنەکەدا دەوری کەر و ئێستر بە دەوری گیا و گوڵ بگرن، چ مانیعێکیشیان نییە کەر و ئێسترەکە بە کاریگەر حیساب بکرێن چونکە دیارە ئەوان گیاکە دەکەن بە خۆراک و پێی تێر دەبن گیاکەش تێدەچێت، بەڵام کە مرۆڤ لە جێگەی کەر و ئێستردا بوو بە تەرەفێکی موعادەلەکە ئەوسا هەموو گومان و شوبهە و خوتخوتەی زانا ماددییەکە بەخەبەر دێت دژی کاریگەربوونی مرۆڤەکە و بێتەرەفی و بێبایەخی گیاکە. مرۆڤ لە ئاست گیاکەدا شاعیر بێ وەیا پووشفرۆش بێ وەیا وێنەگر بێ وردە حیسابێک لە گەڵیدا دەست پێ دەکا کە هەرگیز لەگەڵ کەر و ئێسترەکەدا نەکرابوو، ناشکرێ: لەوانەیە بگوترێ ئەی شاعیر تۆ کەی دەتوانی شیعرەکەت بە وێنەی گوڵ و گیا بڕازێنیتەوە ئەگەر چاوت پێیان نەکەوتبا، هەروەهاش تۆ ئەی وێنەگر... کابرای پووشفرۆش تۆش ئەگەر گیا نەبا لەوانە بوویت لە برسان بمریت، جگە لەو لایەنەی لە برسان مردنیش، بزانە گیادروون چۆن ناچاری کردی داسوولکە و گوریس و کەر پەیدا کەیت... بزانە چەند ملکەچیت بۆ یاسای گیادروون... کەچی دەشێ لە ئاست کەر و ئێستردا دەم و دوویەکی دیکەی هەبێت و بڵێت، سروشت کەر و ئێستری بەسەر گیادا زاڵ کردوە بەوەدا کە دەیخۆن و پێشێلی دەکەن و لەسەری پاڵ دەکەون هیچ دەسەڵاتێکی سەرپێچی و ڕازی نەبوونی نییە. بەڕاستی مرۆڤ ناڕاحەتە بەدەست دۆستەکانیەوە!!

بەلای باوەڕی منەوە سروشت لە عەمەلیەتی گۆڕان و بەرەوپێش چوون و ژیان و چالاکی مرۆڤدا دەورێکی بێتەرەفانەی هەیە، بەو مانایە کە لە بوونی خۆی بەولاوە شتێکی تر [وەک پێوە ماندوو بوون، خواهشت، ویستن، نەویستن، ئیرادە] تێکەڵ بەو عەمەلیەتە یەکجار ئاڵۆزکاوە ناکات، بوونەکەشی لەدەست خۆیدا نییە، «امر واقع» ێکە بێ ئاگا، بێ ئیرادەیە. ئەو گیایەی زەهراوییە و خۆرەرەکەی دەکوژێت لەگەڵ ئەو میوە و گۆشت و دەغڵودانەی هۆی ژیانی کامەرانن هەموویان یەکسانن لە ڕووی بوون و نەبوونی دەوری «ایجابی» یەوە چونکە تێکڕایان دەوری بێتەرەفانەیان هەیە بە تەواوی وەک ئەو بەردەی کە لە تۆقەڵەی سەری چیا لە ژێر پێی مرۆڤ تەلەزگە دەبەستێت و مرۆڤەکەی پێ هەڵدەدێرێت و دەمرێت وەیا ئەو تەختەدارەی کە لە گێژەنی ئاودا مرۆڤی پێ لە خنکان ڕزگار دەبێت: بەردە تەلەزگە بەستوەکە و دارە ڕزگارکەرەکە هەردوویان لە تای تەرازووی عەمەلیەتی ژیان و مردن و ڕزگاربوون و تێوەگلاندا بێتەرەفن، نە ئەویان مردنی مرۆڤی مەبەست بوو نە ئەمیشیان ویستی ڕزگاری بکا، ئەو هێزە کێشەرەی کە قورسایی لە سەرەوە بۆ خوارەوە ڕادەکێشێت و بوو بە هۆی مردنی کابرای تەلەزگە بەستوی سەری شاخ ئەویش وەک قابیلیەتی سەراوبوونی دار لە خۆوە وەها بوو بێ ئیرادە و بێ مەبەست.

لێرەدا شتێکی بچووک بە بیری خوێنەردا دەهێنم: گۆڕان دوو جۆرە یەکێکیان گۆڕانی بایۆلۆجی کە

هەموو گیانلەبەرێک، بە ڕوەک و حەیوانەوە، دەگرێتەوە و مرۆڤیش تێیدا بەشدارە. ئەم گۆڕانە دەشێ پێی بلێین ماددیی سروشتی چونکە گۆڕانێکی ئالیی ناچاریی هەمیشەیی و بە پێی داخوازی ئەو دەستوورە ماددییانە ڕوو دەدات کە لە ئەزەلەوە بێخواهشت و بێپلان کاریان کردوە‹٢› و کاریش دەکەن. گۆڕانەکەی دیکە گۆڕانی کۆمەڵایەتی سەر بە مرۆڤە کە ئەویان لە هەموو ڕوێکەوە لەوی دیکەیان جودایە چونکە عامیلێکی نوێی بێ سابیقەی لەگەڵدایە ئەویش خاسیەتەکانی مرۆڤە کە لە پێش هەموویاندا «هۆش» دێت. گۆڕانی بایۆلۆجی بەرهەمی پەیدابوونی «گیان – زیندوەتی» بوو کە وا بەر لە پەیدابوونیدا هەموو جیهانی بێ سەروبن و بێ سەرەتا و کوتایی یەک پارچە سەرانسەر مردووی بێ گۆڕانی «کیفی – چۆنی» و هەمووی تاکە یەک مەیدانی دەستووورە گشتیەکانی فیزیا و کیمیا و کارەبا و زەڕڕە و ڕووناکایی و … هتاد بوو کە لە هیچیاندا خواهشت و جووڵەی ئیرادی و ویستن و نەویستن و ئاگالەخۆبوون و… مردن و زاوزێ نەبوو، تەنانەت یەک گرام ماددەی زیندەڵ (عضوی) جارێ لە هەناوی سروشتدا نەڕسکابوو… گۆڕانی ئەم گیانلەبەرانە کە پێی دەڵێین «بایۆلۆجی» تا بڵێی تەنبەڵ و درێژخایێنە. کە مرۆڤ پەیدا بوو سەرلەنوێ عاملێکی نوێی گۆڕان و کارتێکردن هاتە کایەوە کە ئەویش نەک هەر لە بەرانبەر سروشت، بەڵکوو لە بەرانبەر ڕوەک و جانەوەریشدا، بە هەموو خاسیەتەکانیەوە کە شەقڵی تایبەتی ئەون سەرانسەر نوێ و بێ پێشینە بوو. هێزی هۆش و لێکدانەوە و بەبیرهاتنەوە و بەیەکدی گرتن و … هەست و پێزانینی ئەوتۆیی بوو بە سەرەتای جۆرە گۆڕانێک کە نە لە کۆندا هەبوو نە لە ئیمکاندا بوو هەبێ. مرۆڤ لە لایێکەوە هاوبەشی سروشتە لەوەدا کە لەشی بریتییە لە ماددە، لە لایێکی دیکەوە هاوبەشی گیانلەبەرانە لەوەدا کە لەشی بریتییە لە ماددەی زیندەڵ. دیارە گیانلەبەریش وەک مرۆڤ هاوبەشی خاسیەتە سروشتییەکانە چونکە ئەویش هەر ماددەیە. لەوە بەولاوە مرۆڤ هیچ هاوبەشێکی لەم جیهانەدا نییە، نە سروشت و نە گیانلەبەر، چونکە هەروەک هێزی زیندەوەتی هەموو زیندوێکی لە سروشت جودا کردەوە هەروەهاش هێزی هۆش و لەکانی تری کە تێکڕایان خاسیەتەکانی مرۆڤایەتی پێک دەهێنن مرۆڤی لە هەموو جیهان دابڕی و خستیە سەر ڕاڕەوێک کە بەر لە پەیدابوونی مرۆڤ نەدەشیا پەیدا ببێ. زیندوەتی گۆڕانی بایۆلۆجی داهێنا، ئەم جارەیان هۆشداری گۆڕانی کۆمەڵایەتی داهێنا.

ئەم سێ دیاردەیەی: ١– سروشت ٢– گیانلەبەر ٣– هۆشلەبەر، هەرچەند لەگەڵ یەکتردا تێکەڵ و هاوڕێی «هەبوون»ـن سێ جیهانی لە یەکتر جودا پێک دەهێنن کە هەر یەکەیان بە پێی خاسیەتی تایبەتی خۆی بەتەواوی لەوانی دیکە دەترازێ. خوێنەر نابێ سەیری بەم قسەیەم بێ بەتایبەتی ئەو خوێنەرەی بڕوای بە «تناقض» هەیە چونکە هەروەک ئاو و ئاگر کە دژی یەکترن و بەیەکەوەش هەن بێ ئەوەی کەس سەیری بەم کۆبوونەوەیەی لەیەک نەکردوو بێتەوە، هەروەهاش ناشێ سەیرمان بێتەوە لەوەی کە سێ جیهانی یەکجار لەیەکتر جودا بەیەکەوە و لەتەک یەکتردا پەیدان بێ ئەوەی لە هەموو خاسیەتەکانی یەکتر بەشدار بن.

من لە خوێندنەوەمدا سەرنج لە بیرکەرەوەی ماددی سەر بە چینایەتی دەگرم و دەبینم زۆر بە عەنتیکەیی خوولیای جوداوازیی «چین» وای لێ دەکات ئەو بایەخەی کە بە جودایی نێوان کرێکار و پارەداری دەدات هەرگیز بە جودایی نێوان دەوری «سروشت» و دەوری «مرۆڤ» لە گۆڕانی کۆمەڵایەتی

نادات. بایەخ نەدانەکە لە سەر جوملەی بۆچوونەکان و شی کردنەوە ماددییەکانیەوە بەدی دەکرێت نەک لەوەی بە سەراحەتی پاتەوپات مرۆڤ و سروشت وەک یەک حیساب بکات. لەلایەن زێدە بایەخ دان بە جوداوازیی چینایەتییەوە ئەوەندە بەسە کە لە هەندێک وڵاتی سۆشیالیستیدا کوڕی کۆنە دەوڵەمەند و کۆنە پیاوماقوڵەکان وەک کوڕی کرێکارێک مافی خوێندنی زانکۆی پێ نادرێ هەرچەند لە ئەزمووندا پلەی بەرچاویشی وەرگرتبێ. لێرەدا ئەم جودایی کردنە پتر لە ڕەجعیەت ڕۆچوە لەوەی باباێکی سپی خۆی لە ڕەشێک هەڵاوێرێ چونکە هەر نەبێ جوداخوازی ڕەنگ لەگەڵ هەموو دزێوییەکی کە هەیەتی شتێکی بایۆلۆجییە و بە میرات وەردەگیرێ و کاری سروشتە لە حاڵێکدا «پارەداری» خاسیەتێک نییە وەک خوێن و پێست بە جۆرێکی ئالی لە باوک و دایکەوە بۆ وەچەکانیان سەرەژێر بێتەوە و ماکی خیانەتی ئەوان بۆ ئەمان بەدیاری بهێنێت.

هەر لەم بابەتەی بایەخ نەدان بە خاسیەتە هەرە زل و جوداکەرەوەکەی مرۆڤ لە جانەوەران کە هۆش و زانینە ئەوەیە کە مانگانەی کرێکارێکی عادەتی مەیلەو نەخوێندوو هێندەی هی دکتۆرێکە، بگرە زیاتریشە. بەڕاستی ئەم تەرزە جوداوازییە فەرقێکی نییە لەوەی پێی دەڵێن جوداوازیی ڕەگەز بەڵکوو لەویش خراپترە چونکە مومکینە کۆمەڵێک هەمووی یەک ڕەگەز بێت کە لەو حاڵەتەدا جوداوازیی ڕەگەز بەتەواوی بزر دەبێت، بەڵام لە هەمان کۆمەڵدا جوداوازیی «چین» کارە ناڕەواکەی خۆی دەکات چونکە دیارە لەو کۆمەڵەدا کۆنە دەوڵەمەند و دکتۆر و ئەندازیار و کرێکار هەر دەبن کە فەرق و جوداوازییان لە نێواندا بکرێ. هەڵبەت من لێرەدا دژی یارمەتی دانی کرێکار نیم کە دەبێ حیسابی نەخوێندووی لە گەڵدا نەکرێت و هەموو مافێکی مرۆڤایەتی بۆ جێبەجێ بکرێت و حورمەتی بوون و ژین و بیروڕا و خواهشتی بگیرێت، بەڵام نابێ موجامەلە کردن لەگەڵ کرێکار بە زەرەری دکتۆر و ئەندازیار تەواو بێت وەیا لە تۆڵەی ساڵانی فیزونازی دکتۆر و ئەندازیاری سەد ساڵ پێش ئیمرۆ ئەمانەی سەردەمی ئێستاکە مافی خۆیان پێ نەدرێت.

تێ ناگەم بۆچی هەمان دەستوور بەسەر ئەو کەسەدا جاری ناکرێت کە خۆی بۆتە جێگری کۆنە فەرمانڕەوا و قەیسەرەکان و پاشاکان و تۆڵەی زوڵم و زۆری ئەوانی لێ بسەندرێتەوە! لە نموونەی خۆ دەرهاویشتنی فەرمانڕەوا لەو بڕیارەی بەسەر غەیری خۆیدا دەسەپێنێت شتێکی کۆتایی ساڵانی چلەکانم بیر دەکەوێتەوە کە ستالین لە شێوەی «أمر اداری» فەتوایێکی دەرچواند بەسەر زیرەکی و زەکای مرۆڤدا و بڕیاری دا پلەی زیرەکی تاکان لە بنەڕەتدا وەک یەکە بەڵام جوداوازیی چین و پەروەردە بوون لێکیان دوور دەخاتەوە.

لەم فەتوا سافیلکەیەدا کە چ پێوەندی بە ڕاستی و بە بەرژەوەندی مرۆڤیشەوە نییە هەر ئەوەم مەبەستە کە ئەگەر خاوەنی فەتواکە بڕوای پێی هەبووبا دەبوو خێرا بە خێرا واز لەو ڕابەرایەتیە زێدە زەحمەتە بهێنێ کە بە ئەستۆی خۆیەوە گرتبوو چونکە لە سەرەتای ژیانی خۆیدا بە هەژاری ڕایبواردبوو و بۆی ڕێک نەکەوتبوو لە ڕێی پەروەردەبوونی تایبەتیەوە، بە پێی قسەکەی خۆی، زیرەکیەکەی بەرەوپێش بچێت ئیتر بۆ دەبێ یەکێکی خوا پێ داو و دڵسۆز نەدۆزێتەوە و دەسەڵاتی ڕابەرایەتی و بەڕێوەبەرایەتیەکەی خۆی پێ نەدات؟ بێگومان هەموو ئەو کەسانەی کە قسەی وەها دوور لە واقیع دەکەن

هەرگیز بەتەما نین قسەکان بەسەر خۆیاندا بهێنن، بە پێچەوانە، بە نیازی ڕام کردن و کەوی کردنی غەیری خۆیان سێبەری گومان کردن لە قابیلیەتی مرۆڤ بەسەر خاوەن قابیلیەتاندا دەهێنن.

بەهەمەحاڵ، مرۆڤ هەرچی دەبێ با ببێ، ئەگەر غەدری لێ نەکرێ لەلایەن دەسەڵاتدارەکانەوە پێویستە هەموو مافی مرۆڤایەتی پێ بدرێ هەر لە خواردن و خواردنەوەوە تا دەگاتە ئەوەی بەو «فەیلەسووف» ـە دەسەڵاتدارانە بڵێ ڕام لێتان نییە، فەرموون لەماڵەکەی خۆتان دانیشن، سەیریش لەوەدایە کە دەبینی ئەو ڕۆشنبیرانەی خۆیان بە مرۆڤدۆست و شۆڕشگێڕ دادەنێن هەمیشە دەبنە کوتەکی دەستی ئەو فەیلەسووفە زۆردارانەی ئارەزۆی دڵی خۆیان بەسەر گەلدا دەسەپێنن. دەسەڵاتدارێکی وەک ستالین هیچی نەهێشتەوە نەیکا دژی ئارەزۆی فەلاحی ڕووس لە مەسەلەی «دابەش کردنی زەوی و کێڵگەی هەرەوەزی» و ئەو سیاسەتانەی بەسەر زەویدا دەهێندرا، لەوەشدا ڕەفتارێکی هێندە دڕندانە لەگەڵ فەلاحاندا کرا بە وەهم و ورینەی شۆڕشی ئۆکتۆبەری ۱۹۱۷ دا نەدەهات کە چی ڕۆشنبیری چەپی کوردی ئەم ڕۆژگارە بەڕاشکاوی خۆی دەداتە پاڵ ئەو دڕندەییە بێڕەحمە و بێئینسافە و ملیۆنەها فەلاح بە تاوانبار دادەنێت نەکا «سەرۆکی کەهەنووتی فەلسەفە» عەیبێکی بەسەردا بێت: بەڕاستی گەلدۆستی و پرۆلیتاریاپەرستی هەر وەها دەبێ!!!

موناقشە بە دەوری «فکر و مادده» و چۆنیەتی وەرگێڕانی بیروباوەڕ لەو پرسیارەدا بۆ هەڵوەستی واقیعیی گەلێک مەیدانمان پێ دەکوتێتەوە چونکە دیارە مرۆڤ لە ئاکامی تەتبیقی بیروباوەڕی خاوەن فەلسەفاندا خۆی لە حاڵەتە جۆرجۆرەکانی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیریدا دەبینێتەوە کە لێیان ڕازییە یاخود ناڕازییە لەبەر ئەمە بەناچاری دەبێ هەر ساتە بابدەینەوە سەر ئەو حاڵەتە مادديیانەی کە بیروڕای پیاوی وەک ستالین لە فەلسەفەوە دەیانکات بە یاسا و دەستووری گوزەران و خوێندن و هونەر... بگرە پەرستنیش. بیروڕای ئەو خاوەن فەلسەفانە نرخی وەها زل لە مرۆڤ وەردەگرن بەرانبەر بەو نانەی کە گۆیا بۆی پەیدا دەکەن، صەد جاران مافی ئەوە بە هەموو کەسێک دەدات هەر نەبێ وەک من بە قسە و لێکدانەوە هەڵیان سەنگێنێت، خۆ بە نیسبەت ئەو خەڵقەی کە یاساکانی بیروڕای خاوەن دەسەڵاتەکانیان بەسەردا دەبڕدرێت، ئیتر یا تێریان دەکات یا نایانکات، هەزاران جاریش هەقی ڕازی بوون و ڕازی نەبوونیان هەیە تەنانەت ئەو هەقە نابێ لە زوربەی میللەت بستێندرێتەوە با هەمووشیان بەو یاسایانە تێر و تەسەل بووبن چونکە ناشێ یەکێک یا کۆمەڵێک خۆیان لە میللەت بکەن بە «دایانی مندال» و بە زۆر شیریان دەرخوارد بدەن.

ئەمە لەلایەنی هەقی زوربەی میللەتەوە، بەڵام لایەنی دەسەڵاتدارە خاوەن فەلسەفەکە واز لە چەرخ و بازاڕی خۆی ناهێنێت ئەگەر هەموو ڕۆژەکیش بە هەزاران خەڵق لە برسان بکوژێت، وەهاش لەسەر هەڵوەستی خۆی بەردەوام دەبێت و بە چاکی دەزانێت میللەتەکە تاوانبار دەکات لە نەهاتنە دی خێر و خۆشی بیروباوەڕە ڕووناکەکانی! صەدان قەڵەمی برندەی بەکرێ گیراویش [وەیا تۆقاندراو] لە قاڵبی دۆستایەتی گەلدا دەبنەوە بە هاوبەشی جەلادەکە.

ئا لەم تەرزە هەڵکەوتەدا خاوەن فەلسەفەی ماددی کە لە هەوەڵەوە وا دادەبڕێت گۆیا زەرفی ماددی یەکەم بایەخدارە لە هەڵنانی باری کۆمەڵایەتی و یاساکانی و بیروباوەڕەکانی، هەر بە جارێ لە

فەلسەفەکەی خۆی بەرەودوا دەبێتەوە چونکە بیروڕاکەی خۆی، چەوت بێت و ڕاست بێت، دەکاتە ئەو زەویەی کە سەرلەبەری کۆمەڵایەتی بەسەرەوە هەڵدەندرێت، ئەگەر نەڵێم دەچێندرێت. لەمەشدا نابێ چ بایەخێک بەوە بدەین کە گۆیا بیروڕاکە و فەلسەفەکە لە بنەڕەتدا لە واقیع هەڵێنجراوە یا هەڵەش بێ، چونکە هەڵە بوونی بیروڕاکە جارێکی دیکەش پووچاندنەوەی واقیعەکە لە نەزەر خاوەن بیروڕاکە دەردەخات لەو ڕووەوە کە ئەو وێنە نادروستەکەی ئاوێنەی مێشکی خۆی داناوە بە جێگر و نوێنەری واقیعی ڕەق و زەق، گوێش ناداتە دەرچوون و دەرنەچوونی ئەو بەڵێنانەی کە پێشبینی و گەشبینی بیروڕاکەی بەتەمایان بوو. مرۆڤ ئەگەر لەگەڵ خۆی ڕاستگۆ و سەریح بێت لەسەریەتی، بێ ئەوەی لە پێشەوە بڕیاری قەراردادەی لە خۆی کردبێتە ئایین، هەر شتە نرخی خۆی پێ بدات و ئەو دەورەی کە لە گۆڕان و بەرەوپێش چووندا هەیەتی بۆی تێ بخوێنێتەوە، هەڵبەت لەمەشدا دەبێ تەجرەبە ڕابەر بێت چونکە هەر تەجرەبە لە دەستی دێت ڕاستی و هەڵەیی بیروڕا و فکر و فەلسەفە و پرۆژان ساغ بکاتەوە، ناوناوەیێک نەبێ کە هەندێ بنگەی فکری سەرەتایی و بەدیهی لەپێشەوە و بەر لە تەجرەبە دەشێ بڕیاریان لێوە وەربگیرێت.

لێرەدا مەبەس لە «تەجرەبە» واتای دەقاودەقی وشەکە نییە چونکە پێویست نییە هەموو جاران سەرلەنوێ شتی تەجرەبە کراو تەجرەبە بکرێتەوە، لەوەش بەولاوە هەڵێنجانی بیروڕاش لە واقیعی ڕاست و دروست هەر دەچێتەوە ڕیزی تەجرەبە و نرخی ئەوی پێ دەدرێت، خۆ ئەگەر وەها نەکەین و هەمیشە چاوەنۆڕی تەجرەبە بین دەبێ هەموو موناقەشەیێک ڕاگرین و هیچ لێکدانەوەیێکی هۆشەکی «عقلی» نەکەین. ئێمە کە واقیع بکەینە ڕابەر بۆ دەرخستنی دەوری مرۆڤ و دەوری غەیری مرۆڤ، بە مردوو و زیندوویەوە، لە ڕووداو و گۆڕان و بەرەوپێش چوونی کۆمەڵایەتیدا، بە نیازی دەستنیشان کردنی عامیلی کاریگەر و لایەنی کارتێکراو، نموونەی زۆر سادە و ئاشکرا و بێگومانمان هەیە، لەوانەی ئەگەر ڕاستی مەسەلەکەی تێدا نەگوترێ و دەوری هەر لایەنە بە خۆی نەدرێتەوە گاڵتە بە لێکدانەوەمان دەکات و شەرمیشمان لە خۆمان دەهێنێتەوە. لێرەدا دەگەڕێمەوە بۆ لای نالی و هەڵبەستەکانی و لەوێوە بۆ نموونەکان دێمەوە:

ئێمە ئەگەر بڵێین نالی لە خواستنەوەی دیمەنی گوڵ و گیا و دەشت و دەر بۆ ناو هەڵبەستەکانی ئەسیری سروشت و کارتێکراوی بوو، دەبێ بڵێین قەسابیش ئەسیری ئەو مەڕە و ئەو گامێشەیە کە بە نیازی سوودی خۆی و گوزەران کردن سەریان دەبڕێت. نالی ئەسیری گیا و گوڵە قەسابیش ئەسیری بزن و مەڕە ڕاوکەریش ئەسیری پێستی ئەو ڕێویەیە کە بە تەڵە دەیگرێ... یا هەروا بەدوا قسان بکەوین و بڵێین خاوەن زەویش ئەسیری ئەو فەلاحەیە کە دەڵێین دیلی زەویەکەیە، فەلاحیش ئەسیری گاجووتەکە و گەنم و جۆیەکە و کێڵگەکەیە... دەوڵەتە ئیمپریالیستەکانیش ئەسیری میللەتە داگیر کراوەکانیانن... جەلادیش ئەسیری ئەو مەحکومانەیە کە هەڵیان دەواسێت چونکە لەوەوە مانگانە وەردەگرێت... دەتوانین بەم جۆرە هەرچی جیهان هەیە سەروژێری بکەین و ڕاگەیاندنەکانی هەڵگێڕینەوە، وەک کە بڵێین ئەو تیپانەی یاری دەدۆڕێن دەبێ پاداشەکەیان بدرێتێ چونکە ئەگەر ئەوان نەبەزیبان لایەنەکەی تر ڕێی نەدەبوو سەرکەوێت، لەشکری شکاویش هەقی پێدا هەڵگوتنی دەبێت چونکە بە هۆی شکانی ئەوەوە

لەشکرەکەی دیکە شەڕی بردەوە... هەرچی نموونە هەیە، لەوانی دوو لایەنی کاریگەر و کارتێکراویان تێدا بێت، سەر لە بەریان لە تەرازووی خستنە پێشی دەوری ماددەدا بەم جۆرە سەرەوبن دەبن.

دەزانین و دەڵێین و دەشسەلمێنین، دەبێ مادده هەبێ تاکوو مرۆڤ بتوانێ کاری تێ بکات، بەڵام بەوەدا شتێکمان نەگوتوە فلسێک بهێنێت وەیا تیشکێکی هەبێ تاریکایی ڕووناک بکاتەوە چونکە، وەک گوتمان، دەبێ هەموو لێکدانەوەییێکمان لەو مەیدانەی بە یەکدی گرتنی دەوری مرۆڤ و سروشتدا لەسەر بناخەی «هەبوون» ی کاریگەرەکانەوە هەڵبستێت. بەو پێیە دەبێ بڵێین سروشتیش هەیە و مرۆڤیش هەیە و لەو هەبوونەدا پێکەڵپێکن، هەر بۆیەشە دەتوانین هەبوونەکە لە حیسابی هەموان دەربهاوێژین و هیچیشیان حیسابیان دانەلەنگێ. ئێمە دەبێ سەیری دەوری چالاکیی مرۆڤ و چالاکیی سروشت بکەین لەو شتانەی کە لە جیهانی مرۆڤدا ڕوو دەدەن. بە نموونە، خانوو دروست کردن بهاوێینە بەر لێکدانەوەمانەوە و زەینی خۆمان بدەینە ئەو چالاکییەی لە دروست کردنەکەدا دەدیترێت تا بزانین کاریگەری بۆ چ لایەنێک دەگەڕێتەوە: ئایا مرۆڤ خانوو دروست دەکات یاخود بە هۆی گەچ و بەرد و قوڕ و خشت و سیمەنت و شێلمان و دار و گەرا خانوەکە دروست دەبێ؟ بەڕاستی خۆ نەزان کردنە ئەگەر نەڵێین مرۆڤ دروستکەرەکەیە چونکە نەک هەر دروستکەرە بەڵکوو شارەزا و وەستایشە، بۆ مەبەستێکیش دروستی دەکات، ئەو مەبەستەش لەوانەیە یەک لە هەزار مەبەستان بێت وەک: تێدا ژیان، قۆنتەرات تەواو کردن، بەکرێ دان، تێدا خوێندن، عیبادەت تێدا کردن... هتاد، ئەوانەی پێوەی خەریکیشن هەر یەکەیان بە ئامانجێکی خۆیەوە خەریک بێت وەک عەمەلەیی، وەستایی، ئەندازیاری، خاوەنماڵی، خاوەنایەتیی قۆنتەرات، چاودێری کردن، پاسەوانی، گویزانەوەی شتومەک، نەجاری، سوخرە و بێگار... هتاد. نموونەی خانوو دروست کردن نوێنەری هەموو ئەو بەرهەمانەیە کە مرۆڤ تێیدا بەشدارە، لە مرۆڤیش بەولاوە هەرچی بەکار دێت لە پێک هێنانی ئەو بەرهەمانە تاکێکی هەست بە خۆی و بە دەوری خۆی ناکات و هیچ خواهشتێکی نییە لە بوون و نەبوونی بەرهەمەکەدا، تەنها جوداوازیەک هەبێ لە نێوان ماددەی مردوو و ماددەی زیندوودا کە مرۆڤ بۆ ئارەزوەکانی خۆی بەکاریان دەهێنێت هەر ئەوەیە کە وا گیانلەبەر لێی دەوەشێتەوە لە ترسی ڕۆحی خۆی هەڵبێت وەیا جووتە بهاوێژێت وەیا گاز بگرێت واش دەبێ بە تەمای ئالیک و خواردن وەیا لەبەر ترس وەیا لەبەر وەفاداری [سەگ!] مل بنێتە چالاکی بۆ مرۆڤ و ئۆگری بێت. ماددەی مردووش تێیاندا هەیە بە زەحمەت چنگ کەوێت وەیا دەردەست بکرێت وەیا سوودی لێ وەربگیرێت بەڵام هیچ تاکێکی هەڵوەستی «ایجابی» نییە: نە دەیەوێت و نە نایەوێت و نە بە ئیرادەی خۆشی لاتەریک دەوەستێت. بگرە لە خەستەخانەوە کە نیوەمردووی تێدا دەژێتەوە تا ئەو پەتەی کە مرۆڤی پێ دەخنکێنن، هەروەها لەو گیایەوە کە هەندێ نەخۆشی پێ چاک دەبێتەوە تا ئەو زەهرەی کە مرۆڤ دەکوژێت هیچیان نە دەسەڵاتێکی خۆی هەیە و نە مەبەستێکی هەیە.

لەم لێکدانەوەیەدا، کە وا تا بڵێی سەرەتایی و سەراویشە، دەبێ لەوەی پێی دەڵێین دەوروبەری ماددی حیساب بۆ شتێکی گرنگ بکرێت: بەشێکی زۆری دەوروبەری ماددی دەسکردی مرۆڤەکە خۆیەتی وەک دامەزراوە سیاسییەکان و زانستییەکان و... هتاد، وەک ئایین و نەریتی کۆمەڵایەتی... وەک هەموو خانوو و کارگە و ڕێگەوبان و بەرهەمە پیشەسازیەکان و کانەکان و کشتوکێڵ و مەڕوماڵ [کە بەخێو دەکرێن و

دەبن بە ماڵی مرۆڤ] و... هەرچی سامانی مێژوویی نەتەوایەتی هەیە.

حیسابی ئەم تەرزە دەوروبەرە ماددییە لەگەڵ دەوروبەری سروشتی کاڵ و خام زۆر جودایە لە ڕووی دیاری کردنی دەوری مرۆڤ و دەوری مادده لە گۆڕانی کۆمەڵایەتیدا چونکە ئەمانەی دەسکردی مرۆڤن، ئەگەر بەدیش بن، لە دەستەتەرازووی مرۆڤدا دادەندرێن. بەرهەڵستی کردنی یاسایێکی بەد لە بەرەوپێش چوونی مرۆڤ هەرگیز وەک زەحمەتی وەدەست هێنانی نەوتی بن بەحران نییە کە ئەویش بە پێی وەزەحمەت یەخستنی کاری مرۆڤ جۆرێک بەرهەڵستی پێک دەهێنێت... شەهید بوونی ئاشتی خوازێک بە دەستی زۆردارێک وەک ئەوە نییە کە برووسکە بیکوژێت وەیا تاوێرێک پانی بکاتەوە. دەوروبەری دەسکردی مرۆڤ، بە هەردوو جۆری ماددی [وەک خانوو، فابریقە، ڕەز، پۆشاک، خۆراک...] و مەعنەوییەوە [وەک ئایین، سیاسەت، نەریت، درۆ و ڕاستی...] شتی بێتەرەف نین و هەموویان بە مەبەستی تایبەتییەوە پەیدا بوون ئیتر مەبەستەکە چاک بێت یا بەد. زۆریش لەوان هەر لە بنەڕەتدا بە نیازی «شەڕ پێ فرۆشتن» وەیا «لەسەرخۆ کردنەوە» و خۆ پاراستن پەیدا کراون، واش دەبێ لە دوای پەیدابوون و بەیەکتر کەوتنەوەیاندا دەبنە هۆی شەڕ و هەرا. بە نموونە:

١- خانوو، پۆشاک، خۆراک، کێلان، چاندن... هەموویان بۆ پاراستنی ژیانن.

٢- چەک، لەشکر، وەرزشی سپایی، هان دانی سیاسی و ئایینی، پرۆپاگاندە... لەوانن بۆ خۆ پاراستن بن لەوانەشن بۆ شەڕپێ فرۆشتن بن.

٣- ئەو ناکۆکیانەی لەسەر جودایی باوەڕ هەڵدەستن بەزۆری لە دوای بەیەک کەوتنەوە و بەیەک گەییشتنی باوەڕەکان پەیدا دەبن نەک لەسەرەتاوە هەموو باوەڕێک بە نیازی شەڕ فرۆشتن بە باوەڕێکی دیکە دەبرێتە مێشکانەوە: ئیسلامەتی لە داهێنانی قوربانی چ مەبەستی ئەوە نەبوو دوای چەندین ساڵ مسڵمان و هیندۆسەکان لەسەری بەشەڕ بێن...

حیسابی ئەم دەوروبەرەی کە دەسکردی مرۆڤە لێکۆڵینەوەی سەربەخۆی دەوێت، لەوەشدا دەوری لایەنە چاکەکان و لایەنە بەدەکانی دەوروبەرەکە بە جۆرێکی ناوکۆیی بەیەکدی دەگیرێن نەک تێکەڵ بە دەوروبەری سروشتی دەکرێن. من کە بێم لە دەوری «نەوت» بکۆڵمەوە لە پێشەوە نەوتەکە بە ماددەیێکی مردوو دادەنێم کە لە خۆوە هیچ ناکات و چ نیازێکی نییە و هەرچی سەر بەویشە وەک باشی و خراپی نەوعەکەی و نزیکی و دووری هەڵینجانی و لەباری و نالەباری شوێنی لێ دەرهاتنی ئەویش هەر دەگەڕێتەوە بۆ حیسابی ماددەی مردوو «سروشت» کە هەمووی «امر واقع» ـە . لەوە بەولاوە دەورە سەربەخۆیەکەی مرۆڤ دەست پێ دەکات ئەویش بە هەموو لایەنە چاک و خراپەکەیەوە بگرە لە تەکنیکەوە تا دەگاتە هەرەوەز و هاریکاری و پەیمانە نەوتاویەکان و تەقەلای سەرمایەداران و خۆ بەدەستەوە نەدانی خاوەنە دڵسۆزەکانی نەوت و هەزاران لایەنی دیکەی ئاشکرا و بزری کێشەی نەوت... من لێرەدا ڕێگەم نییە لەم گۆشە فکرییە تایبەتیەی نرخاندنی دەوری مرۆڤ و سروشتەوە بادەمەوە سەر وردەکاری شی کردنەوەی لایەنی چاک و خراپ و بەهێز و بێهێزی ئەو دەوروبەرەی کە دەسکردی مرۆڤە و بریتییە لە هەموو مێژوو و کۆمەڵایەتیی مرۆڤ، لەوێشدا چۆنیەتیی هۆنینەوەی شیرازەی کۆمەڵایەتی و بەرەوپێش چوون و بەرەودوا هاتنەوەی مێژوو و دەوری ڕاستەقینەی دیاردەی «تناقض» بە چاک و خراپییەوە و

بزربوونی «تناقض» لەو حاڵەتانەی هاریکارییان تێدایە و... هتاد بە پێی بۆچوونی خۆم بە درێژی باس بکەم.

من لێرەدا ئەوەندە ڕێیەشم نییە کە مێژوو بە چاوی مێژووناسەکان و بە چاوی فەیلەسووفەکان و بە چاوی مارکس سەیر بکەم و دەمەتەقە لەسەر بیروڕاکانیان هەڵستێنم. من بەحاڵ دەتوانم لە کولانەی بەراورد کردنی حەقیقەتی دەوری مرۆڤ و سروشتەوە تیشکێکی بیروڕای خۆم بهاوێژم بۆ ئەو ناتەواوییە فکرییەی کە دەوری فاعیلیەت و خالقیەت لە مرۆڤ دەدزێتەوە بۆ دەوروبەر کەچی بەشی هەرە زۆری دەوروبەرە کاریگەرەکە دەسکردی مرۆڤەکە خۆیەتی.

بە زۆری، ئەگەر نەڵێم هەمیشە کات، ئەوانەی لە ڕێی شی کردنەوەی ماددی تەقلیدییەوە مێژوو و کۆمەلایەتی و ڕووداوەکانی دەدەنەوە بە عاملی دەوروبەر و زەرفی ماددی و لەوەشدا «مرۆڤ» دەکەنەوە بە داشی دامە، زۆر بە عەنتیکەیی زەرفە «مرۆڤکرد» ەکەش هەر دەخەنەوە سەر ئەو لایەنەی کە لە لێکدانەوەکانی ئەواندا بە شتی دەرەوەی وجوودی مرۆڤ حیساب دەکرێت، واتە بۆ کاریگەریی مرۆڤەکەی حیساب ناکەن هەرچەند لەوەوە هەڵقوڵیوە. بە نموونە لەوانەیە لە لێکدانەوەی تەقلیدی بخوێنیتەوە «... قوتابخانە زۆر بوون، دەرگەی بازرگانی لەگەڵ ولاتە پێشکەوتوەکاندا کرایەوە سەرپشت، دەنگوباسی ئازادیخوازی و زانست و بزووتنەوە کۆمەلایەتیەکان بلاو بۆوە، ڕۆژنامە و گۆڤار و کتێب و – بە تێکڕایی – چاپەمەنی کەوتە کووچە و بازاڕ، هۆی هاتوچۆ و ڕاگوێستن جیهانی بەیەکەوە بەستەوە... ئا لەم زەرفەدا فلانە فەندی، وەک بەرهەمێکی سەردەمی خۆی، کەوتە سەر خوولیای داواکردنی مافە کۆمەلایەتیەکان...» ئەم تەرزە لێکدانەوەیە فاعیلیەتی «فلانە فەندی» تێ دەبات، لەوەندەش ڕاناوەستێ کە بایەخەکەی لێ دەستێنێتەوە بۆ لایەنێکی دیکە چونکە لێکدانەوەکە حیسابێک بۆ ئەو ڕاستییەش ناکات کە هەرچی ئەو عامیلانەی ناو زەرفە تازەکە هەیە هەموویان دەسکردی مرۆڤن و لە مەریخەوە بەسەر زەویدا نەباریون.

بەڵێ ڕەنگە منیش لە نووسیندا شێوازێکی وەها بەکار بهێنم بۆ مەبەستی کورت کردنەوەی قسان، چونکە لەوانەیە زەحمەت بێ هەموو جارێک و لە هەموو حاڵێکدا لایەنی زەرفی مرۆڤکرد هەلاوێرم لە زەرفی سروشتی، بەلام من ڕاستییەکەم هەر لە بیرە و زەینم تەلەزگە ناکات بۆ ئالۆزبلۆزی لێکدانەوەی ناڕەوا. جا ئەگەر بێت و نووسەران و خاوەن بیروڕایان بە جۆرێکی گشتی لەسەرەتاوە خۆیان باوەڕ بکەن و خەڵقیش ڕابێنن بەوەی تاکە عامیلی ئیجابی لە گۆڕانی کۆمەلایەتی و لە مێژوودا مرۆڤە ئەوسا پێی ناوێ هەموو جارێک ڕاستییەکە دووبارە بکەینەوە لە نووسین و گوتندا، وەک کە دەڵێین ڕۆژ هەلات و ئەستێرە ئاوا بوو پێویست نابینین هەموو جارێ بڵێین «بە هۆی سووڕانەوەی زەوی بە دەوری خۆیدا» چونکە ئەو ڕاستییەمان لێ بۆتە بەدیهییە و لە زیمندا حیساب کراوە.

خاوەنی ئەو بیرکردنەوەیەی کە حەز دەکا بۆ پتەوکردنی بنگەی فەلسەفەی ماددی لە بایەخی دەوری سەربەخۆ زێدە گرنگی مرۆڤ کەم بکاتەوە نەکا لایەنی زاتی بەسەر ماددەدا زاڵ بێت، زۆر بە عەنتیکەیی خۆی لەباری پێچەوانەدا دەبینێتەوە، واتە زاتی خۆی دەبێتە یاسا و دەستوور تا ئەوەی هەموو دروست کراوێکی ماددی لەسەر وەهم و خەیاڵەکانی ئەو زاتە هەڵدەندرێت. کابرای خاوەن فکری ماددی دوای

ئەوەی، بە پێی باوەڕی خۆی، دەگات بە دۆزینەوەی یاسا ماددییە عیلمییەکانی کۆمەڵایەتی، دەست دەکا بە پرۆژە دانان بۆ بەڕێوەبردنی کۆمەڵ، سەرلەبەری پرۆژەکانیش لە بیروباوەڕی خۆی هەڵدێنجێت وەک دەشزانین نە لە کەس دەسەلمێنێ هەڵەی بۆ ڕاست بکاتەوە نە گوێش دەداتە ئەو تەجرەبانەی کە هەڵەی پرۆژەکانی دەردەخەن، سەیریش لەوەدایە میللەتی ئەو تەرزە جێگایەش کە گۆیا پێڕەویی فەلسەفەیێکی ماددی دەکەن پتر لە میللەتی جێگەی دیکە ملکەچن بۆ ئەو بیروڕا و پرۆژە نادروستانەی کە لە «زات» ی سەرۆکەکەیان هەڵدەقولێ، بە کوردی پتر بەردەست و ڕام کراوی «زات» ن لەوەی هی «مادده» بن چونکە هیچ ماددەیێک و بەرژەوەندیێک خۆی لە نێوان ئەو میللەتەدا نادۆزێتەوە ئەگەر «زات» ی سەرۆکەکەیان نەیسەلماندبێت. بەڵام ئەم حیکایەتە لەوەندەدا بە کۆتایی ناگات:

نووسەران و خاوەن فەلسەفان کە دێن باسی فکری زاتی و فکری «موضوعی» دەکەن ڕاستیێکی یەکجار گەورە و بنجی لەو باسەدا هەڵدەبوێرن، ڕاستییەکەش لەو شتە یەکجار بەرچاوانەیە کە وا لەبەر زێدە ئاشکراییان نیگا بۆ خۆیان ڕاناکێشن:

جوداکردنەوەی شێوازی بیرکردنەوە و بیروڕا بۆ زاتی و مەوزووعی لە ئەنجامی دواییندا بێبایەخ و بێنرخ دەردەچێت، چونکە کابرای مەوزووعی دوای تەجرەبە ناچارە هەر دەبێ باوەڕ بەو بیروڕایە بکات کە لە زات و مێشک و دەروونیدا خۆی بەڕاست دەنوێنێت لەوانەیشە ئەو بیروڕایە فڕی بەسەر ڕاستییەوە نەبێت. تەجرەبە و ئاکامەکانی ڕاستەوخۆ نابنە بیروباوەڕ لە مێشکی ئەو کەسەی پێیانەوە خەریکە. دەشێ مرۆڤی خاوەن تەجرەبەی جۆراجۆر بڕوا بە هەڵەترین تەجرەبە بکات، هەر وەک مومکینە لێکدانەوەی کابرای «زاتی» لەگەڵ ئاکامی ڕاستترین تەجرەبەدا ڕێک بکەوێت. بەڵێ دەزانم ئەو کەسەی ڕێبازی مەوزووعی دەگرێتە بەر پتر بەلای زانستدا دەڕوات، بەڵام هیچ مەرج نییە لەو ڕێبازەدا هەموو جاران نیشان بپێکێت کەچی ئەو هەموو جاران باوەڕ بە ڕاستی و دروستیی قەناعەتەکەی خۆی دەکات. پێی ناوێ من بڵێم لە خۆوە دیارە ئەو کەسە مەوزووعییەی بەهەڵەدا چوە، بیروڕایەکەی نابێ مەوزووعی بێت هەرچەند لەسەر تەجرەبەش هەڵچەقیبێت: ئا لێرەدا زۆر ئاشکرایە کە شێوازە مەوزووعییەکە فکرێکی زاتی بەدەستەوە دا فکرەکەش هەڵەیە. کابرا مەوزووعییەکەی کە نیشانیش دەپێکێت هەر لە ڕێی زاتەوە بڕوا بە ڕاستی مەوزووعەکە دەکات، لەوانەیە یەکێکی تری مەوزووعی وەک خۆی بڕوای جودا بێت لە هەمان پرسیاردا. مومکین نییە مرۆڤ لە هیچ حالێکدا لە قەپێلکی زاتییەت دەرچێت: ئەگەر دەتەوێ فکری مەوزووعیی دوور لە زات ببینیت سەیری تەختە و ڕەمزەکانی هۆشی ئەلیکترۆنی بکە چونکە ئەو زاتێکی نییە تێکەڵ بەبابەت بێت، کە زانیاری ڕاستیشی پێ بدرێت ئەنجامی هەرە ڕاست بەدەستەوە دەدات و بە دەگمەنێکی وەک نەبووش نەبێ هەڵە ناکات. هەموو میقیاسێکی دیکەی ماددیش وەک هۆشی ئەلیکترۆنی هەر یەکە لە مەیدانی خۆیدا مەوزووعیی تەواوە. ئەگەر لە دروست کردنیاندا هەڵە نەکرابێت ئاکامی ڕاست بەدەستەوە دەدەن وەک، تەرمۆمەتر، بارۆمەتر، سیسمۆگراف، ڕادار... هتاد.

مرۆڤ لە هەموو حاڵ و باراندا بە ناچاری مەخلۆقێکی زاتییە، هەر ئەو خەسڵەتەیش کە زادەی هۆشیەتی یەکجار جودای دەکاتەوە لە گیانلەبەری دیکە چونکە لەواندا غەریزە هەیە دەیانگێڕێت ناوناوەیێک نەبێ هەندێ جانەوەر لە سنوورێکی تەسکدا هەڵوەستی زاتی دەبێت وەک ئەو وەفایە زێدە

بەرچاوەی سەگ کە لەوە دەچێت بۆ سوودی خۆی بێت. سەگیش تا سەگ فەرق دەکات. واش دەبێ جانەوەرێک ڕق لە غەیری خۆی هەڵدەگرێت و خەریکی تۆڵە سەندنەوە دەبێت، بەڵام ئەمانە سەرەڕای کەم بوونیان چ ئەنجامێکی دیکە پەیدا ناکەن سەر بە هیچ شتێک بگەیەنێتەوە وەیا گۆڕانێک لە حاڵ و باری جانەوەرەکە پەیدا بکات... [باسی ئەو جانەوەرانە زۆری بەبەرەوەیە تا ئەوەی هەندێ لە زاناکان باس لە سایکۆلۆجی جانەوەران دەکەن، بەڵام لێرەدا کارمان بەوانەوە نییە].

مرۆڤ لە ڕۆژی لەدایک بوونیەوە بوونەوەرێکی زاتییە. پێبەپێی تەمەنی جۆری خەریک بوونی دەگۆڕێت. لە هەر تەمەنێکدا بێت بە بابەتێکەوە خەریک دەبێت کە لەو تەمەنەدا جێی بایەخ پێدانی هەست و هۆشیەتی. نەک هەر ئەمە: گەلان بە پێی پلەی شارستانەتییان خەریکی گوزەران و ڕابواردن و خۆشی و ناخۆشی دەبن. مەوزووعاتی جیهان لە ئەزەلەوە هەر ئەوانەن کە هەن بەڵام مامڵەتی مرۆڤ لە گەڵیاندا بە پێی بەرەژوورچوونی زاتی دەگۆڕێت و پێش دەکەوێت. هەرچی بابەت و مادده و مەوزووعی جیهان هەیە ناتوانن مرۆڤ ببزێون ئەگەر تێیان نەگات، کە تێشیان گەییشت بە پیریانەوە ناچێت ئەگەر بڕوا بە سوودیان نەکات، بڕواش بە سوودیان بکات خەریکی دەردەست کردنیان نابێت ئەگەر توانای نەبێت وەیا لێی نەگەڕێن وەیا عەقیدە ڕێی پێ نەدات خولاسە هەتا بەدوا خورد کردنەوەی چالاکیی مرۆڤ بکەوێت بۆت ڕوونتر دەبێتەوە کە وا مرۆڤ چەند زاتییە و چۆن مەوزووعیەتەکەشی هەر بە بۆتەی زاتەکەیدا تێ دەپەڕێت ئنجا دەبێتە هاندەر.

دەبێ لێرەدا ئەوە لەبیر نەکەین کە زاتی مرۆڤ هەموو دەم ئازاد نییە لەوەی دەیکات و نایکات. لە گەلێک باردا ئازادیی ئیرادە تێ دەچێت وەک کە هەڕەشە لێ کردن بەکار بهێندرێت وەیا بە پارە دڵ و دەروون بکڕدرێت وەیا بە فەندی جادووگەرانە دڵ و دەروونەکە خەفە بکرێت. لەو تەرزە حاڵەتەدا زاتییەتی مرۆڤ زۆر کز دەبێتەوە بەڵام هەر دەمێنێ و هەر خۆی بڕیار دەدا سەر بۆ هەڕەشە دانەوێنێت وەیا بە پارە خۆی بفرۆشێت، مرۆڤی واش هەیە لەو حالانەدا زاڵ دەبێ بەسەر ترسی هەڕەشەدا و دەشکوژرێ بەڵام واز لە باوەڕی ناهێنێت. دیارە ئەو تەرزە مرۆڤە باوەڕی خۆی بە هەموو دنیا ناگۆڕێتەوە، تەنانەت کە نادروستیی باوەڕی خۆشی دۆزیەوە شەرم دەیگرێ وازی لێ بهێنێت. لەم حاڵەتەدا زات دەگاتە ئەوپەڕی زاڵ بوون بەسەر بابەتدا. ئەوەی بە چاوی خۆشمان دەبینین شتێکە دژی چاوەڕوان کردنمان چونکە بە زۆری ئەوانەی بە خۆیان دەڵێن مەوزووعی و خاوەن بیروڕای ماددی پتر لە خەڵقی دیکە پێ دادەگرن لەسەر ئەو بیروڕایانەی ڕۆژگار بە درۆیان دەخاتەوە.

لە نێوان خاوەن بیروباوەڕە ماددییەکاندا دوو سەرۆکی زێدە گەورە ئەم لایەنەی لە خۆ ڕازی بوون و باوەڕ بەخۆ هێنانەیان لەڕادە بەدەرە. هەر لە ڕێی ئەم خەسڵەتەشەوە بوون بە دوو ڕابەری هەرە گەورەی فکری ماتیریالیست چونکە قسەکانیان زەرڕەیێک گومان لە خۆ کردن و ڕێ دان بە ئیحتیمالی دوەمیان تێدا نییە. ئەوی دەیلێن لە شێوەی قەتعی وەها پتەو و بێ کەلەبەر جلوە دەبەستێ هەرچی باوەڕێکی دیکە هەیە لەتەک ئەودا بە کێش و تەرازووی ئەو پووچەڵ و درۆزن و ورینە و ئەفسانە دەردەچێت.

یەکەمی ئەو دوو ڕابەرە مارکسە و ئەوی دیکەیان لینینە. مارکس وێڕای ئەو هەموو زانیارە بێپایانەی لە مێشکی خۆیدا کۆی کردبۆوە، ماددەیێکی لە نووسینەکانیدا بەکار دەهێنا کە زاتەکەی خۆی بوو، ئەو

زاتەی حەزی دەکرد بە گژ هەموو جیهانی دەرەوەی قەناعەتی خۆیدا بچێت و شەڕی پێ بفرۆشێت. برنارد شۆ لە وەسفی مارکسدا دەڵێ «یەکەم مرۆڤە بەسەر بەرزاییەوە ڕاوەستا و بێ ترس سەیری جیهانی کرد» بەڵام من یەک تەعدیلم هەیە لەم قسەیەدا ئەویش لێ زیاد کردنی دوو وشەیە : «... بەسەر بەرزایی نەفسی خۆیەوە» مەبەستیشم لە بەرزایی، باوەڕ بە خۆ کردن و گیانی تەحەددی و هەڵمەت بردنە سەر باوەڕی غەیر و ئەو تەرزە خاسیەتانەیە، دەنا گەلێک کەسی دیکە هەیە لەسەر سەکۆیێکی زانستی بەرینتر و بەرزتریش لە سەکۆی مارکس، ڕاوەستاوە و پتر ڕاستییەکانی جیهانی زانیوە بەڵام لە زاتیدا ڕابەرایەتی و ئیمان بە خۆ هێنان و گیانی تەحەددی و هەڵمەت بردن نەبوە خەڵقیش بەدوا بریقەی زات و بریقەی قسان و بریقەی بەڵێنیان دەکەون نەک بەدوا بریقەی ڕاستی و دروستی کە زۆر جاران لە هەموو شتێک ناحەزتر دەبێت.

مارکس دەگەڕێ بەدوا باوەڕی پتەوی بە بنگە و بنج و بناوان و هەڵی دەتەکێنێ و یەکێکی خۆی لە جێگەدا دادەنێ هەرچەند لەوەشدا «هەڵە» ی لە جێگەی «ڕاست» دانابێت. نموونەیێکی زێدە بچووک و زێدە بەرچاوی ئەم شەڕ بە دنیا فرۆشتنە هێرشە مەشوورەکەیەتی بۆ سەر یاسا ئابوورییە بەدیهیەکەی «عرض و طلب» کە هێندەی گەرمای هاوین و سەرمای زستان ئاشکرایە کەچی مارکس هات و یاسایێکی وەها «زاتی» خستە جێگەی ئەو «موضوعی» یەوە بەوەدا کە نرخی شتانی گێڕایەوە بۆ ئەو ئیشەی لێی خەرج کراوە کە ئەگەر باوەڕی پێ بکەین دەبێ کیلۆی دونبەڵان بە ئانەیێک بێت... ئەو گڵەی لە کاتی دۆزینەوەی ئەڵماسدا هەڵی دەکەنین دەبێ ئەویش بە نرخی ئەڵماسەکە بێت... چونکە دونبەڵانەکە خۆڕسکە و لە مەسرەفی گوێزانەوەی پتر تێ نەچوە، خۆڵەکەش بە قەدەر ئەڵماسەکە ماندووبوونی ویستوە.

لێرەدا هەر تەئویلێک بهێندرێتەوە بۆ بەدرۆ خستنەوەی «عرض و طلب» و بەڕاست گێڕانی بۆچوونەکەی مارکس لەوە تێپەڕ ناکات کەوا ڕەنگە تەئویلێکی ژیرانە بێ و بایی کوشتنی کرمی گومانی ناو دڵان بکات [ڕەنگە نەشکات] خۆ ئەگەر زاتە لەخۆڕازییەکەی مارکس لێی گەڕابایە چ زەرەرێک لە مارکسایەتی و بیری ماددیش نەدەکەوت، ئەوسا قوتابیەکانی مارکسیش هەموویان دەبوونە محامی دەستوورەکەی «عرض و طلب» دەشیان کرد بە بەڵگەی عیلمی بوونی ماددییەتی مارکس.

لینین چونکە لە بارێکی پتر سەر بە چالاکی و جموجوولی شۆڕشگێڕانە بوە لەو بارەی مارکس تێدا ژیا، لایەنی زاتیەتی لێ دیارترە. لینین لە هەموو نووسینەکانیدا یەک خەتی ڕاست و بێ خوارەکە و پێچەکەی بڕوا بەخۆکردن و غەیر ڕیسوا کردنە، لەوەشدا ڕستەی وەها «زاتی» بەکار دەهێنێت دەبێ چەند جاران لێی ورد بیتەوە ئنجا یا تێی دەگەیت یا ناگەیت. بەڕاستی لینین هەموو ناحەزە فکرییەکانی خۆی بەلاوە لە ژێرووی پلەی جانەوەراندان، لەوەشدا یەک زەڕڕە زمان گرتن و وشەبەپاشدان و لێ گرتنەوە بەکار نایەنێت هەر دەڵێی باسی قاپ و قاچاخ و بەڕە و سەماوەر دەکات. لێرەدا نموونەیێکی مەیلەو واتا ئاشکرا لە نووسینەکانی دەهێنمەوە بۆ ئەوەی بزاندرێ بە چ چاوێکی سووک سەیری ئەوانە دەکات کە بە غەیانی پرولیتاریایان دادەنێت. لە لاپەڕە ١١٥ ی کتێبی [لینین: عن الامبريالية والامبرياليين – دار التقدم، موسکو – ١٩٧١] ئەم جەهەننەمە دەخوێنیتەوە:

« ولكن جميع هؤلاء الكاوتسكيين، وهيلفرديننغ والاوكيين، ومارتوف وشركاه ، هم، في الواقع، ***متفائلون***... من ***الانتهازية***. وكل المسالة هنا.

«ان البروليتاريا هي نتاج من الرأسمالية، الرأسمالية العالمية، لا الاوروبية وحسب، ولا الامبريالية وحسب، ويقينا ان «البروليتاريا» «ستكون» واحدة على النطاق العالمي، بعد خمسين سنة او قبل خمسين سنة – تلك نقطة تفصيلية في هذا النطاق – وبها ستنتصر الاشتراكية – الديمقراطية الثورية «بصورة لامرد لها». ولكن، ليس المقصود ذلك ايها السادة الكاوتسكيون، انما المقصود ***انكم*** الان في البلدان الامبريالية الاوروبية، ***تزحفون على بطونكم*** امام الانتهازيين الذين هم ***غرباء*** عن البروليتاريا بوصفها طبقة، والذين هم خدم البرجوازية وعملاؤها، وناقلو نفوذها وتأثيرها. واذا ***لم تتحرر*** الحركة العاملة منهم، ظلت ***حركه عاملة برجوازية***. ان دعايتكم «للوحدة» مع الانتهازيين، مع ليغن ودافيد، مع بليخانوف او تشخنكيلي، وبوتريسوف، وغيرهم واضرابهم، انما تعني، موضوعيا، الدفاع عن ***استعباد*** البرجوازية الامبريالية للعمال بوساطة خير عملائها في صفوف الحركة العاملة. ان انتصار الاشتراكية الديمقراطية الثورية على النطاق العالمي امر محتم اطلاقا، ولكنه سيجرى وسيجرى، يقوم وسيقوم ***ضدكم*** فقط، وسيكون انتصارا ***عليكم***».

ئەو وشانەی لەسەرەوە بە خەتی ڕەش نووسراون لە نووسینەکەی لینیندا خەتیان لە ژێر کێشراوە، نووسینەکەش هی ساڵی «١٩١٦» یە.

بەشێکی ئەم توندوتیژییە پێداویستی مەوزووعە، بەشێکیشی هی زاتە خورت و سەرکەشەکەی لینینە. هەرچی نووسینێکیشی من دیتبێتم لەم جۆرەیە. تێکەڵ بوونی زاتەکە لەگەڵ مەوزووعەکە چاک بێت یا خراپ بێت لێرەدا لێی نادوێم، ئەوەی مەبەستمە تەنها ڕوون کردنەوەی لایەنی زۆر بەرچاوی «زاتی» بوونی بیروڕای ئەوانەیە لە بەرەی ماتیریالیستن. نەختێک وردبیتەوە دەبینی مرۆڤی وەک لینین کە هەڵوەستی «ئەوپەڕ» ی لە کۆمەڵایەتیدا هەیە وا بەڕاشکاوی دەوێرێ ئەو هەموو خەڵقە لەو هەموو هەڵوەستانەدا [لە سەرلەبەری کتێبەکە و گەلێکی دیکەی وەک ئەو] لە هەموو ڕوێکەوە ڕیسوا بکات.

سەیری چۆن لە کۆتایی قسەکانیدا هەر دەڵێی لە ئامانجی بنجیی شۆڕشی پرۆلیتاریا، کە بەزاندنی ئیمپیریالیزمە، دوور دەکەوێتەوە و دەلکێ بە بەزاندنی ئەو کەسانەی شۆڕشگێڕی سۆشیالیستی تەواو نین [سيجري وسيجري، يقوم وسيقوم ضدكم فقط – ئەم «فقط» ـە هەرچی هێزی ئیمپیریالیزم و بۆرجوازیەتی هەیە لە حیسابانیان دەردەهاوێژێت. زاتییەت لەمە پتر مومکین نییە].

بەلای منەوە، وا دەزانم بە لای واقیعیشەوە، هێزی هەرە گەورەی مارکسایەتی و لینینایەتی لە زاتەکەی خۆیان و لەلایەنی ڕوحانیەتی فەلسەفەکەیانەوە پەیدایە نەک لەوەی پێی دەڵێن لایەنی ماددییەت و زانستایەتی، هەر ئەمەش بوو وای کرد بە دەنگ هاتنی پارتە کۆمیۆنیستەکانی دەرەوەی دەسەڵاتی سۆڤیەت دەیان ساڵ لە کاتی خۆی دوا بکەوێت، هەر ئەمەیشە وا دەکات تازەپێڕەوی کۆمیونیزم لە جێگەیێکی وەک کوردستانی عیراقدا پتر لە سۆفی گەرمەتەریق جەزبەگرتوو دەبێت بۆ ئەو فەلسەفەیەی کە جارێ هەر تێی ناگات چ دەڵێ. گومانم نییە لەوەدا کە کۆمیونیستێکی ئەوتۆیی ئەم قسانە دەخوێنێتەوە هەمان حاڵەتی خۆ ون کردنی دووچار دەبێ کە لە کاتی جنێودان بە شێخی تەریقەت دووچاری مریدەکەی دەبێ، کەچی ئەوەی گوتوومە شتێک نییە هیچ کەسێکی مەوزووعی زوێر بکات

چونکە صەدیێکی ئەوەم نەگوتوە کە کۆمیونیست لەسەری زمانیەوە بە هەموو دنیای دەڵێ.

ئەوانەی کە لە ماددییەتی تەقلیدی زۆر تێ هەڵناکشێن، بە عادەت، گەلێک مەوزووعی ترن لەو ماددییە تەقلیدییانەی کە بە غەیری بیروڕای خۆیان هیچ نرخێک و بایەخێک نادەن، بگرە ئەگەر لە ناچارییەوە نەبێ هەموو بیروباوەڕێکی ناکۆمیونیست بە پووچەڵ و پاشکەوتوو و چەوسێنەرەوە دادەنێن، لە سەرەتای فەلسەفەکەشیانەوە گوتراوە و نووسراوە هەموو بیروڕا و بزووتنەوەیێکی غەیری مارکسی پێبەپێ دەبێ لەناو بچێ، ئەمەش بە فەرمانی مێژوو دادەنێن. نامەوزووعییەتی ئەم باوەڕە لەوەوە دێت کە وا نە خۆی ئەو چاکە و ئەو ڕاستەیە ئیدیعای دەکات نە غەیری خۆشی هەموویان ئەو بەدە و ئەو هەڵەیەن کە لێی کردوون بە تەمغەی حەتمیەت. مەوزووعیەتی باوەڕی دیکە کە زۆر تێ هەڵناکشێت لە ماددییەت ئەویش لەوەوە دێت هەموو چاکە و ڕاستی دنیای بە بەر خۆی هەڵنەبڕیوە، بەدی و هەڵەشی نەکردوە بە شەقڵ و دروشمی غەیری خۆی، لەبەر ئەمە دەرگەی مەوزووعیەت لە باوەڕە ماددییەکە داخراوە و ناتوانێ مەودا بدات بە تەعدیل و ڕاست کردنەوەیەکی کە تەجرەبە دەیکات بە پێویست چونکە خۆی ناچار کردوە بە بەردەوام بوون لەسەر قەناعەتەکانی با هەموو ڕۆژەکیش دەیان هەڵەی لێ ئاشکرا بێت.

لایەنەکەی دیکە بەم جۆرە تەسک پێویە خۆی بە تاکە ئیحتیمالی «ڕاست و چاک» نەبەستۆتەوە، لە مەیدانێکی بەرفرەوانەوە سەیری جیهان دەکات و ئیحتیمالی هەڵە بوونی خۆی و ڕاست بوونی غەیری خۆی لە حیساباندا دەهێڵێتەوە. هەر بۆیەشە فکرەی ماددی لە سێبەری دەسەڵاتی غەیری خۆیدا دەتوانێ گەشە بکات و بشگات بە حوکم، ئەگەر باوەڕەکانی دیکەش وەک ئەو هەموو جیهانی غەیری خۆی بە غەیان دانابا نەی دەهێشت ماددییەتەکە هەناسە هەڵێنێت وەک کە ماددییەتەکە لە یەکەم ڕۆژی گەییشتنی بە دەسەڵات هەموو باوەڕێکی غەیری خۆی تەفروتونا و تاوانبار دەکات. کە دەڵێن «حەتمیەتی سەرکەوتنی فکرەی ماددی» لەم ڕاستییەوە هێز وەردەگرێت نەک لەبەر ئەوەی فکرە ماددییەکە بەچکە شەرعییە نازدارەکەی بەرەوپێش چوونی کۆمەڵایەتییە.

لەو وڵاتانەی بەرەی کۆمیونیست تێیدا دەسەڵات وەردەگرن هەرگیز پاراستنی خۆیان تەسلیم بە «بڕیاری مێژوو و حەتمیەتی چارەسەرکردنی سۆشیالیست» ناکەن، بە پێچەوانە وەها خۆیان پڕچەک دەکەن و حیزبایەتی دەسەپێنن و غەیری خۆیان کەنەفت دەکەن هەر دەڵێی بڕیاری مێژوو دژی خۆیان دەرچوە. لێرەشدا ئەو بەهانەیەی کە کۆمیونیستەکان دەیهێننەوە بۆ سەرکوت کردنی غەیری خۆیان بەوەدا کە گۆیا ئەمە تاکتیکە بۆ خۆ پاراستن دژی دوشمنەکانیان، ئەم بەهانەیە چ بایەخێکی نییە چونکە کەس ڕێی لێ نەگرتوون بۆ خۆ پاراستن دژی بێگانە لەشکر و ئاتۆم و گوللەبەند و تیغبەندیش پێکەوە بنێن، ئەوەی جێی گلەییە سەرکوت کردن و دەمکوت کردنی میللەتەکەی خۆیانە کە دوای صەدساڵیش لە گەییشتنیان بە دەسەڵات هەر نایەڵن ورتەی لەبەرەوە بێت.

ئەگەر ڕاستە گۆڕانی حەتمیی مێژوویی، جیهان بەرەو کۆمیونیزم دەبات با ئەوانیش وەک دەوڵەتێکی کەمدەسەڵاتی وەک دانمارک و سویسرە نەختێک ڕێگە بەو حەتمییەتە بدەن لە خۆوە و بێ بگرە ببەستە باڵ بەسەر میللەتدا بهێنێت. هەڵبەت دەزانم ڕێبازی مرۆڤ بەرەو کەم کردنەوە وەیا نەهێشتنی جودایی

ڕێکاری ژیانی تاک وچین دەڕوات، هەرچەند ئەمەش ئەگەر بە ڕێگەی ئاساییدا بەرەو تەتبیق بڕوات ڕەنگە زۆر بخایێنێ، ئەمە دەزانم و باوەڕم هەیە بێ ئەمە گوزەران مومکین نابێ بەڵام نە مەرجە پێکهاتنی یەکسانی و دادی کۆمەڵایەتی لە ڕێی دیکتاتۆریەتیی پرۆلیتاریاوە بێت [کە هەرگیز پرۆلیتاریاش لە وڵاتی کۆمیونیست لە ڕەعیە بەولاوە نەبوە] نە ڕاستیشە گۆیا هەموو بیروڕایێکی باسی داد و یەکسانی دەکات ئەگەر مارکسی نەبێ درۆ و دەلەسە و خیانەتە.

چی کۆمیونیستەکان بە میرات لە نەزەریەی مارکسی لینینیان پێ گەیشتوە لە زاتی ئەو دوو شۆڕشگێڕەوە زەنەی کردوە پتر لەوەی ڕاستەوخۆ بە جۆگەلەی حەتمییەتی مێژوودا لە ڕێی مێشکی ئەو دوو کەسەوە بۆیان بووبێت بە مەشخەڵ. بێگومان ئەو بیروڕایانەی کە مارکس و ئەنگلز وا ڕادەنوێنن زادەی ڕووداو و کۆمەڵایەتی و ئابووری و مێژوون، تێکەڵ بە زاتی ئەوان بوون و بەشێکی زۆری باوەڕی شەخسی ئەوانیان لەگەڵ خۆیاندا کرد بە ناوەڕۆکی نەزەرییە.

کە دەڵێین ئەگەر مارکس نەبا یەکێکی دیکە نەزەریەکەی دادەڕشت، لەم گوتەیەدا ڕاستییێکی بەقەدەر ئاسمان ئاشکرا و بەرین دەشارنەوە: بەڵێ خەڵقی دیکە دەبوو، هەشبوو، مادديیەتی مێژوويی و دەوری پرۆلیتاریا... و هتاد بکات بە نەزەرییە بەڵام لەوانە بوو پێوەندی نەبێت بەو مارکسایەتیەی دەیناسین و دەیزانین چونکە جوداوازیی نێوان فەلسەفان زۆر بە ئاسانی و بە لێک ترازانێکی کەم پەیدا دەبێت و ئاکامی یەکجار گەورەش دادەهێنێت، بە نموونە ئەگەر ئەو کەسەی لە جێگەی مارکس دەبوو بە داهێنەری ماددییەتی جەدەلی تەنها فەقەرەی دیکتاتۆریەتیی پرۆلیتاریای لە نەزەریەکە کەم کردبایەوە، وەک بەو دواییە پارتی شیووعیی فرەنسەیی کردی، سەرلەبەری بزووتنەوەی شیووعی دەگۆڕا، لەوانە بوو ئەوسا پلیخانۆف جێی لینینی گرتباوە، ستالین پەیدا نەبێ، بەرەی یەکگرتووی شیووعی و سۆشیالیستان جیهانیتر و پتەوتر و هەمیشەییتر بوویایە، نازی نەگاتە حوکم [بە یەکگرتنی کۆمیونیستەکان و سۆشیالیستەکانی ئەڵمانیا]...، دەیان پاشەکشەی نەزەریەش کەوا، لەبەر چەپڕەویەکی تێیدایە، بەناچاری بە مل دەوڵەتە کۆمیونیستەکاندا دێت بێلزوم بایە [هەرچەند بە زمان و بە نووسین دان بەو پاشەکشانەدا ناهێنن، بەڵام لە چاوی نووستوش دەچەقن...].

بێگومان هەموو ناواقیعیەتێکی کە لە نەزەریەی کۆمیونیزمدا هەیە کاری ئەو زاتانەیە کە دایانهێناوە و پشت لە ماددییەت و مەوزووعییەتیشە کە گۆیا ناوەڕۆکی نەزەریەکەیە. لە تەجرەبەی ڕۆژانەماندا دیتوومانە، لەو کاتەدا کە بەرەیێکی غەیری کۆمیونیست هەڵوەستێکی خۆبەختکەرانە و دڵسۆزانە و ڕاست و دروستیان هەبوە، لەپڕ هێرشیان براوەتە سەرێ لەلایەن بەرەی کۆمیونیستەوە بەدەست و بە زمان و بە قەڵەم و بە دروشم، زۆر جارانیش هێرشی کۆمیونیستەکان دەنگ دلێرتر و پاتەوپاتتر و بریندارکەرتر بوە لە هی ئەو حکومەتە ڕەجعییەی کە هەڵوەستەکە دژی بوە. لەم تەرزە حاڵەتەدا کە لایەنی خاوەن هەڵوەستەکە چ تاوانێکی نەبووبێت، یا دەبێ بڵێین لایەنە کۆمیونیستەکە لەبەر بەدی و هەڵەیی خۆی هێرش دەبات، یا دەبێ بڵێین لە تێوەڕامانێکی زاتیی دوور لە مەوزووعیەتەوە گومانی بەد لە غەیری خۆی دەکات چونکە ئەگەر وا نەڵێین ئەوسا لە باشترین ئیحتیمالدا دەبێ نەخۆشی نەفسی ئەو کارە ناڕەوایەی پێ بکات. بۆیەش ئەمە باشترین ئیحتیماله چونکە کە هۆی هێرشەکە بەدی و هەڵەیی

بیروباوەڕ نەبوو، تێوەرامانی زاتی نەبوو، نەخۆشی نەفسی نەبوو دەمێنێتەوە تەنها هۆی جێبەجێ کردنی فەرمانی بێگانە. ئەو کەسە و ئەو لایەنەی بە خۆڕایی هێرشی دەبرێتە سەر باشترین بەڵگەیە بۆ سەلماندنی مەوزووعی نەبوونی لایەنی هێرش بەر، کە مەوزووعیەتیش لە نێواندا هەڵستا هەر دەمێنێتەوە هۆی زاتی ڕاڤەی ئەو هێرشە بکات چونکە ئەوەی ڕاستی بێ، نەخۆشی نەفسی و فەرمانبەرداری بێگانەش هەر دەگەڕێتەوە بۆ هەڵوەستی زاتی بەلام لە حاڵەتی بێگانەنەوازیدا هەڵوەستە زاتییەکە بەچاوی کراوەوەیە نەک وەک نەخۆشی نەفسی کە نەخۆشەکە هەست بە خۆی ناکات.

ڕەنگە بگوترێ لەو حاڵەتانەدا کە بیرکردنەوەی دەروون و هەڵکەوتی دەرەوەی وجوودی مرۆڤ یەکسان بوون ڕێگە نامێنێ بۆ تێ خوێندنەوەی دەوری سەربەخۆی زات، بەلام ئەم لێکدانەوەیە تۆزاڵی سەرەوەی ڕاستی و واقیعی ئەنگاوتوە چونکە ئەوەی مرۆڤەکە دەبزوێنێ بڕیاری زاتەکەیەتی، لەگەڵ واقیع یەکسان بێ یا یەکسان نەبێ. من کە تینوو بووم و لە دوورەوە بریقەیێکم دیت و بە ئاوی تێگەییشتم، بۆ ئەو بریقەیە دەچم بە پێی بڕیاری زاتی خۆم و بە نیازی ئاو خواردنەوە، لەوە بەو لاوە دەشێ بریقەکە هی ئاو بێت و دەشێ هی شتێکی دیکە بێت وەک شووشە و ئاسنجاو. پاسەوان کە لە شەوی تاریکدا تارمایی دیت، تفەنگی پێوە دەنێ ئیتر لەوانەیە تارماییەکە هی دز بێت لەوانەشە هی باباییکی بێ خەتا بێت وەیا هی برادەرێکی خۆی بێت وەیا هی ئاژەڵ بێت وەیا ڕەشکە و پێشکەی چاو بێت.

هەڵبەت بەڕادەی نزیک بوونەوەی بڕیاری زات لە پێداویستی واقیع بڕیارەکە «مەوزووعیتر» دەبێت بەلام هەرگیز خوازی زاتەکە ناپووچێتەوە بەوەدا کە لەگەڵ واقیع گونجاوە چونکە هەمیشە بڕیارەکە لە زاتەوە دەردەچێت نەک لە واقیعی دەرەوەی زات. زۆر جاران دەگوترێ بەرژەوەندی ماددی خەڵک دێنێت و دەبات ئەم گوتەیەش وەک بەڵگەنەویست حیساب دەکرێت بەلام فێڵێکی گەورەی تێدایە بێ ئەوەی کەس مەبەستی بێت لەو گوتەیەدا فێڵ بکات. بۆ ئەوەی گوتەکە ڕاست بێت و فێڵی تێدا نەمێنێت دەبێ بڵێین مرۆڤ بەرژەوەند لە چدا ببینێت ئەوە دەکات ئیتر ڕەنگە بەرژەوەندەکە ماددی بێت یا مەعنەوی بێت [حەج، نوێژ، غەزا، پیتاک دان، خۆبەخت کردن...] وەیا بەرژەوەندێکی مەوهووم و درۆزن بێت، تەنانەت لەوانەیە مرۆڤ شتێک بە بەرژەوەند بزانێت و بیکات کەچی گەورەترین هەڵەی کوشندەی هەموو ژیانی بێت. واش دەبێ مرۆڤەکە دەزانێ لە ڕووی سوودی ماددییەوە فلانە شت یەکجار خراپە کەچی بە پاڵەپەستۆی هەستێکی دیکە گوێ ناداتە سوود و زیان و چەندوچۆنی ئەو شتە و بێ دوودڵی، بە شانازییەوە دەیکات.

ئەم حاڵەتانە و هەزاران و ملیۆنان حاڵەتی دیکەی وەک ئەوان لەبەر چاومانن و هەمووشیان هەر ئەوە دەسەلمێنن کە ڕەفتاری مرۆڤ وەک هۆشی ئەلیکترۆنی و تەرمۆمەتر نییە بە شێوەیێکی ئالی فەرمانی سروشت و دەوروبەر جێبەجێ بکات، وەک گیانلەبەری دیکەش نییە بە پێی حوکمی غەریزەی سادە بجمێت و بجووڵێت: لە مرۆڤدا «زات» هەیە وێنە و شەبەنگ و واتا و نرخ و سوود و زیانی جیهانی دەرەوەی خۆی پێدا تێ دەپەڕێت و بە جۆرێک لە جۆران هەڵدەسەنگێندرێت و بڕیاری بۆ دەردەچێت، هەر کاتێکیش ئەو زاتەت لە مرۆڤدا کوشت وەیا بێدەسەلاتت کرد وەیا فێڵت لێ کرد مرۆڤایەتیەکەی دادەلەنگێت تا ئەو ڕادەیەی کە یەکێک بەخەوی مغناتیسی دەخەوێندرێت جڵەوی زاتەکەی دەکەوێتە

دەست یەکێکی تر و ئیرادەی نامێنێت. شێت مافە ئازادەکانی مرۆڤایەتی نابێت چونکە زاتی هۆشداری نییە لە کاریان بهێنێت.

منداڵ هەموو ئەو مافانەی کە بەندن بە «زاتی تەواو»ەوە لێی دەگیرێتەوە تا دەگاتە پلەی مرۆڤایەتی تەواو. هەموو فێڵبازەکانی جیهان چ لە مەیدانی سیاسەت بێ چ لە ئایین چ لە ئابووری چ لە هەر شتێکی دیکە بێ لە ڕێی پەک خستن و کول کردنی زاتی ئەو خەڵقەی فێڵیان لێ دەکەن دەگەن بە ئامانجیان ئیتر لەوەدا جۆرەها هۆی پەک خستن و کول کردنی زات بەکار دێت هەر لە چاوبەستەکێ و بەڵێنی درۆزنەوە تاکوو دەگاتە حەبس کردن و کوشتن و تۆقاندن، کە زاتەکەشی پەکی کەوت و نەیتوانی وەیا لەبیری چۆوە ڕازی نەبێت و دەست بکاتەوە، سامانەکەی و خێر و خۆشیەکەی دەبێتە هی ئەو کەسە وەیا ئەو لایەنەی سواری زاتەکەی بوە.

تۆ سەیری شێخی تەریقەتی ساختەچی بکە چۆن دڵ و دەروونی دەروێشەکەی خۆی داگیر دەکات، لەوەش بەولاوە چۆن دەروێشەکە گڕ دەخوا لە وڵات تا لوقمەیێک پەیدا دەکات و دەیخاتە زاری شێخەکەیەوە. لە سیاسەتیشدا دیتومە و تۆش دیتوتە گەنجی تازە پێگەیشتووی بێتەجرەبە وەک دەروێشی شێخەکە گیانبازی بۆ سەرۆکی خۆی کردوە تا سنووری خۆ بە قوربان کردن. بەهەمەحاڵ هێندەی بەدیهیە ئاشکرایە، تۆ کە دڵ و مێشکی یەکێکت بۆ خۆت دزیەوە هەموو شتێکی دەبێ بە هی تۆ. بۆ ئەوەی ئاگاشمان لە هەموو سەروبەرێکی ئەم لێکدانەوەیە بێت پێویستە ئەوە بزانین کە بە هۆی خەریک بوونی جەردەی فکر و فێڵباز و باخەڵبڕ بە بەرژەوەندی ماددییەوە مامڵەتەکە و فێڵ لێ کردنەکە لایەنی زاتی نادۆڕێنێت، بە پێچەوانە لێی زیاد دەکات چونکە کابرای فێڵ لێ کراو ماددە دەدۆڕێنێت. دیارە لە ڕێی کوێر کردنی زاتیشیەتی ماڵ دۆڕاندنەکەی لێ خۆش دێت.

لێرەدا وا بەچاک دەزانم قسەیێکی پێشووتری خۆم بهێنمە ناو ئەم لێکدانەوانە بە نیازی پتر ڕوون کردنەوەی بابەت و، تارادەیێکیش، پتر ڕوون کردنەوەی قسەکە خۆی.

لە لاپەڕە ٣٢ ی بەرگی سێیەمی کتێبی ***حاجی قادری کۆیی*** لە ئاست موناقەشەی هەندێ بیروباوەڕی تەسکپێوی ماددی ئەمەی خوارەوە دەخوێنیتەوە:

«تێکڕای ئەو بیروباوەڕانەی وا دەزانن شی کردنەوەی مێژوو بە شێوازی ماددی بریتییە لە دۆزینەوەی پێوەندی ماددی ڕەق و زەق و بە وەزن و سەنگ خۆ دەدزنەوە لە واقیعێکی کۆمەڵایەتی گەلێک گەورەتر و بەرینتر و قووڵتر و ئاڵۆزکاوتر و بەگیروگرفتتر لەو واقیعە سادەیەی کە بە موعادەلەی ڕیازی و پێوانەی بەرژەوەندی بازاڕی و ڕاستە حیسابی کڕین و فرۆشتن و سوود و زیانی مامڵەتی ڕۆژانە شی دەکرێتەوە: هەروەک مرۆڤ بریتی نییە لە شێست کیلۆ ئاو و دە کیلۆ خوێ و چەند کیلۆیەک ئاسن و خەڵووز و گەچ کە نرخی هەموویان لە دوو دینار تێپەڕ ناکات هەروەها کۆمەڵایەتیش بریتی نییە لە چەند دەستوورێکی سادەی بێ قووڵایی و لەسەر زەقایی ماددە هەڵچەقیو.

مرۆڤ و کۆمەڵایەتی بە هۆی ئەو تایبەتیە یەکجار بێمانەندانەی کە لە هەموو جیهانیان جوداواز دەکاتەوە بە سروشت و گیانلەبەریەوە، لە شێوەیێکی زۆر ئاڵۆزکاو و سەیر و گرێیاویدا، پتر لە دەروونی خۆیاندا ڕووچوون نەک لە ماددە. تەجرەبەی ڕۆژانەی دەیان و سەدان و هەزاران ساڵە ئیسپاتی ئەوە

دەكات كە مرۆڤ و كۆمەڵایەتی ڕەگی پێوەندییان بە وجوودەوە لە تۆژاڵی سەرەوەی ماددەوە ڕۆ دەچێت بەرەو ناخی ناوەڕۆكی خۆیاندا؛ هەروەک گیا لە زەوی و ئاو و هەوا و تیشكی ڕۆژەوە ماددەی مردوو وەردەگرێت دەیكات بە ماددەی زیندوو «عضوي» هەروەهاش مرۆڤ لە دەوروبەری ماددی و بەرژەوەندی گوزەران و هۆیەكانی مانەوەی نەوع و دیاردەكانی سروشت و هەزاران ماكی بزوێنەری چەرخ و مەنگەنەی ژیان و بوون بەسەربردنەوە كەرستەیێكی خامی سەرەتایی دەداتە بەر هێزە زگماكەكانی بێ ئەژماری هەست و زانین و هۆش و سۆز و بەزەیی و ڕق بوونەوە و بە خۆدا شكانەوە و ترس و ئازایی و نەزانین و بەسەهوو چوون و بیری چەوت و ئێشان و بێهێزی و خۆشی و نەخۆشی و جینس و تەمەع و حەپەسان و چەند هەزاران خاسیەتی تری ئاشكرا و بزری مرۆڤایەتییەوە، لەوەوە كیانێكی ماددی – مەعنەوی – عەقلی – عاتیفی – مەنتیقی – غەیبی – تەمەعكارانە – خۆبەختكەرانەی ڕەنگاوڕەنگ و هەزار ئاواز و دە هەزار دەرگە و دەربوونەی لێ دروست دەكات كە هەر یەكێك لەو باریكە ڕێگایانەی لێی دەبێتەوە و تێی دەكەنەوە جیلاوجیلی زانا و پسپۆڕ و پشكنەر و لێكۆڵەرەوە خەریک دەكات و بەشەڕیان دێنێت و لێكتریان نێزیک دەكاتەوە و دووریان دەخاتەوە و پێكیان دێنێتەوە تاكوو لە ئاكامی ئەو شەڕ و ئاشت بوونەوەیەیاندا لەسەر شتێكیان هەڵدەوەستێنێت كە لەوانەیە بەتەواوی پێچەوانەی ڕاستی بێت و لەوانەیشە جەرگەی حەقیقەتی گرتبێتەوە».

ئەم لێكدانەوەی ناو كتێبەكەی ***حاجی قادری كۆیی***، وەک ئەوەی ئێرەكانە، مرۆڤ لە جێگەی ڕاستینەی خۆیدا دادەنێت و دەیداتەوە بە هەموو ئەو كاریگەرانەی كە لە زاتی خۆیدا زگماكە و ئەوانەی لە سروشتدا دەبنەوە بە هاندەری زاتەكە وەیا لە ئاكامی پەیدابوونی كۆمەڵایەتی بە هەموو لایەنە ماددی و مەعنەوییە چاكەكان و بەدەكانیەوە بۆتە كاریگەر و هاندەر و پەک خەر. ئەگەر كوردەغیرەتی و كورتبینی و تەعەسوب لێمان بگەڕێ زۆر چاک دەزانین تاكە هۆی بەرژەوەند و تەماع و ماددە ناتوانێ تێمان بگەیەنێ بۆچی جوداوازیی زمان خەڵقی شارێک بەتەواوی دەكاتە دووكەرتی سەرلەبەر بێ ئەوەی دەوڵەمەندایەتی و هەژاری بتوانێ لەوەدا دەوری هەبێ؟ بۆ چی دوو برای داک و بابی یەكیان دەبێتە چەپڕۆ ئەوی دیكەشیان دەچێتە خەندەقی بەرانبەر، خۆ هەتا بمانەوێ نموونەی یەكسانی و هاوچوونی دەوروبەر بێنینەوە لە برایانمان چاكتر چنگ ناكەوێ؟ بۆ چی زۆر لە بەچكە ئاغاكانی دزەیی، دوای شەڕی دوەم، بوون بە شیووعی و هۆیەكی بەرچاوی بزووتنەوە فەلاحیەكەی دزەییاتی ساڵی ١٩٥٣ لەوانەوە داكەوت؟

فەلاحی دزەیی لە كاتی تەسویەی زەوی كە هێشتان ڕابەری سیاسی بەرەو چەپیان تێدا پەیدا نەبووبوو لە خۆیانەوە مڵكایەتی زەویەكانیان بۆ ئاغاكان ئیسپات كرد و نەمبیستوە كەسیان لەسەر زەوی هەرای نابێتەوە، مەگەر كێشەی عادەتی كەوا لە نێوان فەلاح و فەلاحیش پەیدا دەبێ بێ ئەوەی بێنی چینایەتی لێ بێت؟ بۆ چی فەلاحی مسڵمان كچی خۆی نادات بە فەلاحی گاور؟ بۆچی پیاوێكی عادەتی لاهۆر، كابول... دڵیان نایەت بایی دوو دینار لە پێناو بەرژەوەندی گشتی ماندوو بن كەچی بە كوێرەوەری چەند سەد دینارێک پەیدا دەكەن و دەچن بۆ حەج؟ زۆر جاران لە ئاست ئەم پرسیارەدا گوێت لێ دەبێ

دەڵێن کابرای حەجکردوو دوای گەڕانەوە بە هۆی کەشیدەی سەریەوە باشتر دەتوانێ لە مامڵەتدا فێڵ لە خەڵق بکات، واش تێ دەگەن ئەم وەرامە فرزەی لایەنی ئایینی بڕی و ماددییەتەکەی بە ئیسپات گەیاند!!

ئەم خەیاڵە نەک هەر بەتاڵە، بەرەواژیشە، چونکە ئەگەر بشسەلمێنین هەموو جاران حاجی بە نیازی فێڵ لە خەڵق کردن دەچێتە حەج، کە ئەمە هیچ پێوەندی بە ڕاستییەوە نییە، بەوەدا هەر هەڵوەستی مام حاجیمان ڕوون کردەوە؛ ئەو خەڵقەی کە بە کەشیدەکە هەڵدەخەڵەتێن، بۆ کام تەماعی ماددی لە حاجی دەسەلمێنن فێڵیان لێ بکات؟

بەڕاستی حورمەتی حەجەکە بەلای خەڵقەوە لەوەدا پتر دەردەکەوێ کە حاجی بۆ دەست بڕین حەج بکەن چونکە هەڵبەت ئەو نیازەی دەست بڕین، کە هەبێ، دەنگ و باسێکی دەگاتەوە لای خەڵق، ئیتر کە لەگەڵ ئەوەشدا گوێ نەدەنە فێڵبازیەکەی و هەر مامڵەتی لەگەڵدا بکەن دیارە حورمەتی کەعبە گەلێک لەوە پترە کە من و تۆ بە خەیاڵماندا دێت، وەک ئەوەی کوڕێک کچێکی خۆش بوێت بشزانێ بۆسەی لێ داندراوەتەوە هەر بۆ ژوانی بچێت دیارە خۆش ویستنەکە عادەتی نییە. ئەو حاجیە درۆزنەی کە بۆ قۆڵ بڕین دەچێتە حەج دیارە دەزانێ کەعبە و حەجەرولئەسوەد بەلای مسڵمانانەوە بەحورمەتن و ڕێز لەو پەڕۆیەی تۆقەڵەی سەری حاجییان دەنێن کە نیشانەی بەدەورداگەڕانی کەعبە و ماچ کردنی بەردە ڕەشەکەیە، حورمەتەکەش هی غەیبە نەک هی دنیا دەنا دەبوو فێڵبازێکی کورد بچێ سەردانی قەندیل و دەشتی دزەییان بکات، کە ئەویان هاوینەهەوارێکی بەهەشت ئاسایە ئەمیشیان ئەنباری گەنمە زێڕینەی ولاتی کوردانە، ئیتر بگەڕێتەوە بۆ دێیەکە و شارەکەی خۆی و بە خەڵق بڵێ ئا وەرن دەستم ماچ بکەن و لێم گەڕێن قۆڵتان ببڕم چونکە حەجی ولاتە پیرۆزەکەتانم کردوە!! فرۆفێڵی حەج کردوان پتر ئیسپاتی بەرزیی پلەی حەج لە دلاندا دەکات نەک بە پێچەوانە. خۆ ئەگەر فێڵبازیی بە ناوی ئایینەوە بکەینە بەڵگەی کەمبایەخیی ئایینەکە کەواتە دەبێ فێڵبازیی بە ناوی سۆشیالیزم و کۆمیونیزمەوەش بکەینە بەڵگەی پووچەڵییان، چونکە دەزانین زۆر کەس بۆ مەرامی کاری خۆی ڕەنگی ئەو بیروباوەڕانە لە خۆی هەڵدەسوێت و پێی دەوڵەمەند دەبێ!!

بیستوومە لە وتووێژدا گوتراوە، لە ساڵی گرانیدا قورئانیان بە نان دەدا، بە مەشدا وا ڕادەنواندرا کە حورمەتی نان لە قورئان پتر بێت. هەڵبەت دەزانم نان و هەموو هۆیەکی ژیان و گوزەران بەحورمەتە، بەلام مەسەلەی فرۆشتنی قورئان بۆ پەیداکردنی نان لە ساڵی گرانیدا نرخە مەعنەویە یەکجار زلەکەی قورئان نیشان دەدات چونکە لەو تەرزە قات و قڕییەدا هەر زێڕ و ملک و شتی ئەوتۆیی نانی پێ دەهات، ئەگەر ئەولادت فرۆشتبا کەس نانێکی پێ نەدەدا، کەواتە ئەگەر ڕاست بێ قورئان نانی هێناوە دیارە گەلێک بەولای زێڕ و ملک و نانەوە بە حورمەت بوە لای ئەو کەسەی کڕیویەتی چونکە قورئان نە دەخورێ و نە لەبەر دەکرێ و نە دەزێ و نە فلسێک دەخاتە گیرفانانەوە و نە هیچ جۆرە سوودێکی ماددی لێ پەیدا دەبێ.

ئەو کەسەی کە قورئانی لە ساڵی گرانیدا خستە تای تەرازووی نانەوە بۆچی ئەو هەڵسەنگاندنە لە ساڵی هەرزانیدا ناکات تا بزانێ یەک قورئان چەند نانان دەهێنێت. لە ساڵی گرانی پشیلەیێک خانوێک و دوو ئافرەتی جوانی دەهێنا.

من مەبەستم نییە لێرەدا داوا لە خوێنەر بکەم مسڵمان بێت و ڕۆژی جزمێکی قورئان بخوێنێتەوە، تەنها مەبەستێکم هەبێ ئەوەیە کە لایەنی «زاتی» بوونی مرۆڤ بهێنمە بەرچاوانەوە و مێشکی خوێنەر بۆ ئەو ڕێبازە فکرییانە ببەم کە بەلای خۆمەوە باشتر لە قسە عادەتیەکانی نێو ڕۆژنامە و گوتاری دڵگەرمانە ڕاستی دەوری مرۆڤ لەم ژیانەدا دیار دەخەن ئیتر دەورەکە لە کردەوەی چاک بێ یا بەد. من دەمەوێ بڵێم مرۆڤ حوکمڕانی کۆمەڵایەتییە و تاکە عامیلی کاریگەری ئیجابییە هەتا لەو حاڵەتەشدا کە دەسەڵاتی بەسەر شتاندا ڕاناشکێت، حوکمڕانیەکەشی لەو خەسڵەتانە و تایبەتیانەوە دێت کە هەر لە مرۆڤدا هەیە.

ڕەنگە بگوترێ ئەو میسالانەی لەو چەند لاپەڕەی دواییدا هێنامنەوە میسالی کەمبایەخ و مەیدان کورتن کە بە هەر لایێکدا بکەوێت سوودی زۆری پێ ناگەیەنێت و زەرەری گەورەش لەلایەنەکەی دیکە نادات: حەج و قورئان و حەرام بوونی ژنی مسڵمان لە گاوران و دەوری بەچکە ئاغای دزەیی لە بزووتنەوەی فەلاحان و ئەو تەرزە شتانە کەنگی دەچێتە پلەی بایەخی ئەو بزوێنەرە ماددییانەی کە دەوڵەتان دەورووژێنن و شەڕان هەڵدەگیرسێنن و پاپۆڕان بە دەریایاندا دەگێڕن و پسپۆڕان بۆ بنی دەریا و زەقایی قوتبەکان دەنێرن و پەیمانان بنیات دەنێن و هەڵیان دەوەشێننەوە و خۆبەخت کەران بە بۆمباوە دەنێرن بۆ دەستبەسەردا گرتنی تەیاران لە تاقی ئاسمان و... و... و هەزاران و ملیۆنان شتی وەها بە مرۆڤ دەکەن کە هەموو مێژوو و ئێستاکەی پڕ کردۆتەوە و دواڕۆژیش بە خۆیەوە خەریک دەکات: نەزەریەی ماددی لەبەر ڕۆشنایی ڕووداو و بەرژەوەندی گەورەی ئابووری و سیاسی... و هتاددا مرۆڤی کردۆتە کارتێکراو کە دەبینین بە پێی داخوازی ئەو کاریگەرە زلانە مرۆڤ بە خۆی و کۆمەڵایەتی و دەوڵەتەکانیەوە دەجمێ و دەوەستێ و دەرەقسێ و کڕنووش دەبات.

ئەم قسەیە لە ڕواڵەتدا پاڵپشتییەکی باشی زاڵ بوونی مادده بەسەر مرۆڤدا دەکات، بە ئاسانیش قەناعەتی زوربەی خەڵق دەهێنێت و مەسەلەکەیان بە سەرکەوتنی مادده بۆ ساغ دەکاتەوە چونکە وەک گوتوومە، خەڵقی دیکەش گوتویانە، کەمتاکورتێکی خاوەن بیری ورد نەبێ کەس تاقەتی ئەوەی نییە پەردەی ڕواڵەت هەڵبداتەوە تا بزانێ لەو دیو پەردەکەدا چی هەیە! بەڕاستی فەلاکەتی زۆر گەورەی مرۆڤ ئەوەیە کە وا لە زۆر حاڵاندا بەرژەوەندەکەی لەوەدایە واقیع وەک هەیە وای وەربگرێت کەچی لە ڕێی «زات» ـەکەیەوە تصوری واقیعەکە دەکات و لێی بەسەهۆ دەچێت. ئا لێرەدا خەڵق بە ڕواڵەتی قسەکە هەڵدەفریوێن، بەڵام ئەگەر «موضوعی» بان دەهاتن ڕاستی شتانیان دەکرد بە بنکەی بڕیار و قەناعەت نەک ڕووکەشی شتان.

جارێ لە پێشەوە ئەوە بڵێم، من بەر لە چەند لاپەڕەیێک (بگەڕێوە بۆ لاپەڕە ٦٩) بیروڕایەکی بنجێم دەربڕی بەوەدا کە گوتم «مرۆڤ بەرژەوەند لە چدا ببینێت ئەوە دەکات ئیتر ڕەنگە بەرژەوەندکە ماددی بێت یا مەعنەوی بێت وەیا بەرژەوەندێکی مەوهووم و درۆزن بێت، تەنانەت لەوانەیە مرۆڤ شتێک بە بەرژەوەند بزانێت و بیکات کەچی گەورەترین هەڵەی کوشندەی هەموو ژیانی بێت...» بەمەدا ئاشکرایە، من نەمگوتوە مادده نابێتە هاندەر، هەڵبەت ناشبێ وەها بڵێم چونکە بەلامەوە زاتی مرۆڤ بڕیاری چاکە و خراپە و سوود و زیانی شتان بدات دیارە دەبێ یەکەم شتێکی ببێتە بنگەی ئەو بڕیارە و زەرفی